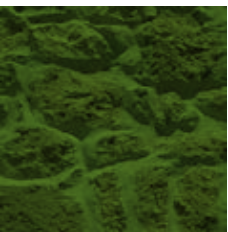

Revitalizacija ruralnih naselja doline Neretve

**Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika
i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve**

Revitalizacija ruralnih naselja doline Neretve

**Smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika
i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve**

Sadržaj

Uvod	5	Vrijednosti tradicijske arhitekture	5
Ruralni krajolici doline Neretve	5	Osnovna obilježja tradicijske kuće	5
Povijesni i prostorni kontekst	5	Osnovni elementi tradicijske kuće	5
Prostorna organizacija	5	Smjernice za zaštitu i razvoj ruralnih naselja	5
Osnovni demografski pokazatelji	5	Planerske smjernice	5
Elementi krajobraza	5	Smjernice za obnovu tradicijske arhitekture	5
Kulturni krajolici doline Neretve	5	Suvremena arhitektura u povijesnim prostorima	5
Ruralna naselja doline Neretve	5	Zakonodavni okvir	5
Identifikacija ruralnih naselja doline Neretve	5	Izvori	5
Tipološka kategorizacija ruralnih naselja	5		

Uvod

Ova publikacija nastala je prilikom izrade *Smjernica za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve*. Smjernice su izrađene u okviru projekta CO-EVOLVE koji je financiran iz INTERREG programa Mediteran 2014-2020 i trajao je od 2016. do 2019. godine.

Cilj projekta **CO-EVOLVE - Promoting the co-evolution of human activities and natural systems for the development of sustainable coastal and maritime tourism** (Promicanje ko-evolucije ljudskih aktivnosti i prirodnih sustava za razvoj održivog obalnog i pomorskog turizma) je podizanje svijesti, analiza i promicanje suradnje različitih ljudskih aktivnosti i prirodnih sustava u obalnim područjima s viskom stopom turizma i/ili visokim turističkim potencijalom, koji se suočavaju s učincima klimatskih promjena. Cilj projekta je zaštita i promicanje prirodnog i kulturnog naslijeđa, valorizacija prirodnih resursa i kulturne baštine te razvoj održivog turizma u sredozemnom području. Na projektu CO-EVOLVE sudjelovali su partneri iz Grčke, Italije, Španjolske, Francuske i Hrvatske. Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije DUNEa jedan je od dva projektna partnera iz Hrvatske.

Kao pilot područje za provedbu aktivnosti u Dubrovačko-neretvanskoj županiji odabran je prostor doline rijeke Neretve. Radi se o prostoru kojim dominira rijeka Neretva sa svojom širokom deltom. Prostor je to gdje se preklapaju prirodni močvarni i meliorirani poljoprivredni krajolici, brdski predjeli, ruralni krajolici i urbanizirani potezi. Sve navedeno dio je prepoznatljivog prostornog mozaika koji ima obilježja kulturnog krajolika. U takvom prepoznatljivom krajoliku nalazimo brojno naslijeđe u obliku malih sela i zaseoka. Uglavnom se ne radi o formalno zaštićenim kulturnim dobrima nacionalnog značaja već o naslijeđu koje je važno za formiranje lokalnog identiteta, a već je duže vremena ugroženo promjenom načina života, propadanjem ili neprikladnom novom izgradnjom. Poseban problem predstavljaju napuštena sela i zaseoci, u kojima je kontinuitet života prekinut a fizičke strukture izložene propadaju i zaboravu.

U vrijeme kada cijeli Mediteran traži mogućnosti održivog razvoja turizma kojim bi se spriječilo daljnje pritiske na uski obalni pojas ovaj projekt u dolini Neretve traži mogućnosti kako kroz revitalizaciju ruralnih naselja postići ciljanu održivost prostornog i turističkog razvoja. Prostor delte rijeke Neretve obilježava izrazito neravnomjeran turistički razvoj, pri čemu je uski priobalni pojas izložen velikom pritisku turističke potražnje dok je unutrašnjost turistički uglavnom potpuno neiskorištena.

Od povezanosti naslijeđa i turizma mnogo se očekuje. Aktivni pristup turističkom razvoju ruralne unutrašnjosti trebao bi rezultirati postupnom ekonomskom i demografskom revitalizacijom toga područja. Međutim, svaki neusmjereni razvoj može polučiti i neželjene rezultate. Da se to ne bi dogodilo, potrebna je dugoročna vizija, jasne smjernice te planska provedba koja će očuvati autentičnost lokalnog ambijenta. Upravo je autentičnost srž razvoja kulturnog turizma, a da bi se ona očuvala potrebno ju je prepoznati, shvatiti, štititi te kreativno interpretirati. Iako je turizam važan za poticanje gospodarskih aktivnosti, on može imati i negativne posljedice po vrijednosti povijesnog prostora. Kulturno naslijeđe ruralnih prostora doline Neretve promatramo u njegovom širem prostornom kontekstu. Kulturni krajolici nova su paradigma za usklađeni razvoj koji integrira gospodarske, društvene i okolišne procese. Zaštita kulturnih krajolika ne podrazumijeva njihovo konzerviranje, već razvoj koji mora uvažavati tradicijske uzorke i povijesne elemente identiteta.

Ova publikacija samo je manji dio integralnih planerskih *Smjernica za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve* koje su izrađene u sklopu projekta CO-EVOLVE. Namijenjena je široj publici s ciljem trajne edukacije i podizanja svijesti o vrijednostima lokalnog kulturnog naslijeđa i potrebi njegove zaštite i primjerene obnove. Jer znanje i svijest o vrijednosti lokalnog naslijeđa i potrebi njegovog očuvanja i primjerene obnove najučinkovitiji je mehanizam zaštite kulturnog naslijeđa, a time i lokalnog identiteta.

Ruralni krajolici doline Neretve

Povijesni i prostorni kontekst

Rijeka Neretva najveća je rijeka u krškom području istočne obale Jadrana. Nakon 190 kilometara toka u Bosni i Hercegovini u svojim zadnjih dvadesetak kilometra kroz prostor Republike Hrvatske Neretva stvara fascinantnu i prepoznatljivu deltu gdje se susreću i isprepliću rijeka i more, močvara i jezero, plodne nizine i škrti krš.

Neretva je oduvijek bila važan prometni koridor iz jadranskog obalnog prostora u unutrašnjost Bosne i Hercegovine te dalje prema srednjoj Europi. Na mjestu gdje su se mijenjali načini prijevoza robe svoj trag ostavila su brojna povijesna razdoblja, a mnoga su samo ostala u povijesnim zapisima dok su turbulentna povijesna vremena uništila fizičke ostatke. Antičko je razdoblje ostavilo izniman trag u obliku arheoloških ostataka u Vidu, a kasnije su se smjenjivala razdoblja srednjovjekovne hrvatske kneževine, razdoblja ugarske, mletačke, osmanske, austrijske, Napoleoneove i drugih vladavina. O iznimnom strateškom značaju ovoga područja svjedoče brojni spomenici fortifikacijske arhitekture – utvrda Brštanik, Nonkovićevo kula, Smrdan grad, Vrtar, Kula Norinska...

Područje doline Neretve nema kontinuitet jednog administrativnog i gospodarskog centra. Središte se pomicalo s prodorima novih vladara, vojnim i administrativnim odlukama napuštala su se stara središta i nicali novi centri. Nekadašnja Narona nestala je padom antike, a centar ovog područja selio se u područje Desana i Slivna, zatim Vrtara i Smrdan grada te utvrde Kule Norinske. Rušenjem obližnjeg

Čitluka počinje jačati važnost Opuzena, dok u novijem razdoblju jača uloga Metkovića, a recentno se snažno razvijaju i Ploče kao urbani centar.

Paralelno sa smjenama osvajača funkcionirao je svakodnevni život u ruralnim prostorima. Prekogranične migracije dovodile su do naseljavanja i razvoja cijelih područja ruralnih naselja. Brojna raštrkana sela i zaseoci srasli su s krajolikom, uglavnom brdskim s oskudnom obradivom zemljom. Danas poetični ostaci starih kamenih kuća i ruševnih zaseoka svjedoče o skladu gradnje u suglasju sa škrtim krajolikom ali i o teškim životnim uvjetima koji nisu omogućavali jači razvoj. Još je početkom 19. stoljeća ovim područjem vladala glad, a prostor je močvarne doline bio malaričan i nezdrav za život.

Melioracijski zahvati i suvremene metode poljoprivrede tijekom dvadesetog su stoljeća u potpunosti izmijenili sliku neretvanskog krajolika. Isušeno je veliko jezero u zaleđu Ploča te je stvoreno plodno vrgoračko-neretvansko polje. U samoj delti Neretve stvorene su velike poljoprivredne površine zasađene agrumima. Isušivanjem močvara stvoreni su i uvjeti za ugodan život na rubu doline, što je dovelo do napuštanja seoskih naselja u brdskom području i do velikih migracija stanovništva u naselja u dolini i na rubu plodnih polja.

Uz velike melioracijske zahvate krajem dvadesetog stoljeća paralelno jača i svijest o odgovornom pristupu pretvaranja močvare u obradivo plodno tlo. Postignuta je mjera koja omogućuje suvremenu poljoprivrednu proizvodnju, ali i čuva

prirodna bogatstva, čineći jedinstveni ekosustav. Bogata flora i fauna zaštićeni su osnivanjem područja zaštićenih prirodnih rezervata te europske ekološke mreže.

Po svojim obilježjima, osobito prirodnima, područje donje Neretve prepoznatljiv je i značajan dio ukupnog hrvatskog prostora. Privlačnost kraja proizlazi iz geneze močvarnog aluvijalnog prostora rijeke Neretve, njene iznimne delte te cjelokupne kulturno-povijesne baštine. Sve navedeno daje području odlike kulturnog krajolika.

U takvom krajoliku stara ruralna naselja predstavljaju organski krajolik koji svjedoči o kontinuitetu ljudskih nastojanja da preživi i opstane u raznim povijesnim razdobljima, sa svim kontinuitetima i prekidima. Spontano razvijani ruralni krajolici nisu rezultat planske odluke već su nastali iz opće logike korištenja prostora. Oni nisu specifični samo za razdoblje određenog pojedinca, vladara, grupe ili vremena, već se razvijaju tijekom mnogih stoljeća, polako integrirajući promjene korištenja prostora i načine promišljanja koje uvodi svako novo razdoblje.

Pregled povijesnog razvoja

Grčko i ilirsko razdoblje

4.st.pr.Kr. Grčki povjesničar **Pseudo Skilak** piše da je Neretva plovna do emporija (pristaništa) koje je bilo u Naroni. Grci nisu ostavili puno tragova u Naroni, ali dvije okrugle kule u zidinama te tri nadgrobne stele **helenističkoga** stila svjedoče o njihovom prisustvu na ovim prostorima.

3 st.pr.Kr. Iliri osnivaju državu u dolini Neretve; brojne ilirske gradine (grobne gomile) svjedoče o njihovoj prisutnosti u dolini Neretve.

Rimsko razdoblje

167.g.pr.Kr. Ilirski kralj Gencije poražen od Rimljana, cijela južnoilirka država pada pod vlast Rimljana i postaje nova rimska provincija – Ilirik.

1 st.pr.Kr. sagrađena rimska cesta od Salone preko Runovića (Novae) do Narone i dalje prema Skadru i Draču. Grad Narona se iz statusa municipija (općina s nepotpunim rimskim građanskim pravom) uzdiže u status kolonije (Colonia Iulia Narona), dakle s punim rimskim građanskim pravom. U središtu grada podiže se trg (forum) s javnim građevinama. **Augusteum**, hram posvećen diviniziranom **Augustu** s 16 monumentalnih figura svrstava ovaj lokalitet među najznačajnija arheološka nalazišta izvan **Rima**. Ostaci rimskih naselja nađeni su i na lokacijama od Kuta do Lovorja (rimsko naselje Laureatae).

476. Propast Zapadno-rimskog carstva, Dalmacija pod vladavinom Istočnih Gota.

poč. 7. stoljeća Pad Narone pod navalom Avara i Slavena.

Rijeka Neretva, prepuštena sama sebi, počela je svoje razorno djelovanje. Podirala je i rušila tamo gdje nije regulirana. Sama je svoje korito zatrpavala, te svoje vode podizala i razlijevala ih po nekad plodnim poljima. Mulj koji je donosila, taložila je po nekadašnjim trgovima i ulicama, na ruševinama zgrada i zaselaka podizala humke.

Razdoblje starohrvatske kneževine

8. stoljeće Neretvanska oblast ili kneževina, pod vlašću Hrvata, prostire se između ušća Cetine i Neretve. Od Neretve do Dubrovnika prostire se Zahumlje.

9. stoljeće Pokršćavanje Neretvana (koji su do tada bili poznati i kao Pagani, a njihova zemlja Paganija).

820. Neretvanska kneževina osamostaljuje se od Bizanta. Uskoro dolaze u sukobe s Mlečanima.

887. Bitka Neretvana i mletačkog dužda Candiana pred Makarskom. Pobjeđuju Neretvani kojima je pomagala i Branimirova kneževina. Nakon još jednog poraza 948. godine Mlečani pristaju plaćati danak Neretvanima za slobodnu plovidbu njihovim vodama.

10./11. stoljeće Neretvanska oblast vjerojatno obuhvaća i prostor s lijeve obale Neretve. Područje Zažablja (današnja sela Slivno, Vidonje i Dobranje) spada u Zahumlje, koje je od **1019. godine** pod bizantskom vlašću a kasnije dio Dukljanskog kraljevstva.

1000. g. Poraz Neretvana kod Sušca, obvezuju se na mir s Mlečanima.

Razdoblje Ugarsko-hrvatskog kraljevstva

11. stoljeće Neretvanska kneževina spominje se pod imenima Primorje, Maronia ili Krajina.

1102. Krunjenje mađarskog kralja Kolomana za hrvatskog kralja. Među 12 hrvatskih plemena zastupljeni su i Neretvani, područje postaje sastavni dio Hrvatske.

Razdoblje Srednjovjekovne bosanske kraljevine

1325. Bosanski ban Stjepan Kotromanić pripaja Zahumlje Bosni. 1329. godine pripaja Bosni i neretvansku Krajinu do Cetine.

Ugarska vladavina

1357. Ugarski kralj Ljudevit dobiva cijeli predio između Cetine i Neretve „s kaštelima Imotski i Novi“. Povjesničari utvrđeni grad Novi smještaju u prostor Novih Sela.

1358. Prvi spomen imena Slivno u pisanim izvorima. Slivno je u srednjem vijeku imalo snažnu bogumilsku zajednicu o čemu svjedoči veliko groblje stećaka na putu od Slivna do Smrdan grada.

1361. U spisima dubrovačkog arhiva spominju se Desne kao sjelo kneza ili kaštelana. To je prvi spomen nekog sela neretvanskog kraja u povijesnim zapisima.

1364. Dubrovčani idu ugarskom kralju s pritužbom na krađe i poteškoće koje Dubrovčanima nanose „ljudi od Omiša i Desana“ te mole za posredovanje. Prema nekim izvorima Neretvanski knez stoluje upravo u Desnama, a ovisan je o hrvatsko-ugarskom kralju i njegovu banu.

15. stoljeće Ušće Neretve spominje se kao glavno trgovište soli. Borbe se vode i s Mlečanima i s Dubrovnikom.

1434. Spominje se utvrda Vrtar na brežuljku ispod Borovaca gdje se Rujnica spušta u močvarnu dolinu. Vojvoda Juraj Vojšalić povjerava obitelji Radivojevića „grad Vrtar s vladanjem i držanjem“ i ostale posjede. Spominje se da Vrtar ima utvrdu i veliku carinu soli.

Razdoblje venecijanske (Mletačke) vladavine

1452. Borbe herceg Stjepana s Dubrovčanima. Vlatkovići, upravitelji utvrde Vrtar, sklapaju sporazum s Dubrovčanima. To je bio povod da herceg Stjepan ponudi Krajinu i Neretvu Mlečanima koji ponudu prihvaćaju. Dubrovčani ruše most i utvrdu kod Struga te se povlače iz doline Neretve. Vlatkovići, nezadovoljni odlukom, pale kuće i sela koja su u službi Mlečana.

1463. Bosna pada pod tursku vlast. Borbe se vode i u neretvanskoj dolini. Uz grad Vrtar spominje se i utvrda Novi, na području današnjih Novih Sela, koji se služio za predstražu na klanecu kroz kojeg je vodio put iz Vrgorca u Neretvu. Turski car Mehmed ruši naselje Vid koje je nastalo na ruševinama nekadašnje Narone.

Crkva sv. Vida u Vidu nastala je na ruševinama starokršćanskog kompleksa, vjerojatno u 14. ili 15. stoljeću o čemu svjedoči pronađeno kasnosrednjovjekovno groblje. Današnja crkva iz 18. stoljeća je jednobrodna građevina s pravokutnom apsidom. Starokršćanska bazilika je imala polukružnu apsidu, a u sjevernom aneksu je pronađena krstionica s osmerokutnim krsnim zdcem. Nedostatak ranosrednjovjekovnih nalaza na ovom lokalitetu govori u prilog teoriji o prekidu života na ovom prostoru i njegovom ponovnom naseljavanju od strane novopridošlog stanovništva na ruševinama zaboravljenog grada Narone.

Ponovna hrvatsko-ugarska vladavina

1465. Hrvatsko-ugarski kralj Matijaš (Korvin) zauzima područje Neretve i stvara uporište za obranu zemlje od Turaka. Suradnja s Dubrovnikom u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Razdoblje turske vladavine

1471. Turci osvajaju Počitelj. Sljedeće godine osvajaju grad Vrtar. Zadnju utvrdu na ušću Neretve (Koš) Turci osvajaju 1490. godine. Osvajanje krajeva od strane Turaka uzrokovalo je velika iseljavanja stanovništva koji su selili u primorje, na otoke te u Italiju (Campo Basso).

15. st. Turci grade Kulu Norinsku na mjestu prirodnog prolaza prema moru, na utoku Norina u Neretvu. Utvrda je okruglog oblika, visoka oko 20 metara. Pri dnu zidovi su debeli oko 2,5 metara a unutrašnja šupljina utvrde ima promjer oko 6,5 metara.

Za tursko vrijeme ovaj kraj ostade pust: šume su bile sasječene, zaštitni nasipi od vode bijahu uništeni, te je cijelo polje postalo izloženo poplavama. Tako ovo lijepo polje, koje je negda moglo primiti čitave vojske, prehranjivati ogromno pučanstvo i na komu su se još uvijek vidjeli tragovi stare rimske kulture, pade pod vodu i pretvori se u smrdljive močvare. (F. Lanza, 1842.)

1565. Franjevci iz Zaostroga preuzimaju od franjevaca iz Ljubuškog duhovnu brigu o župi Desne.

1570. Gradnja župne crkve Sv. Nikole u Borovcima (gradnju financirala „neka kraljica Napuljska“).

1571. Spomen neretvanskih sela u dokumentima – navode se Plina, Pasičina, Brista, Crnoča i Nove Kuće (Doljani).

1600. Iz pisanih dokumenata vidljivo je da je već sagrađena (stara) župna crkva Sv. Stjepana u Slivnom.

1616. Gradnja crkve Sv. Ivana Krstitelja u Vidonjama („bi učinjena 1616, a ponovljena 1761“). Otprilike u isto vrijeme gradi se i Crkva sv. Jurja mučenika u Desnama.

1617. U selu Dobranje gradi se Crkva Blažene djevice Marije od Porođenja. U biskupskom je izvještaju 1629. zabilježeno i da selo ima više od 90 obitelji. Zbog čestih ratova stanovništvo se mijenjalo, a selo je bilo često i na udaru pljačkaša iz Turske. Postojale su naoružane seoske straže koje su čuvale crkvu i župni stan.

1645. U vrijeme Kandijskih ratova na području Pline spominju se tri utvrde Vladimirovića: u Plini, u blizini današnjih Ploča (utvrda zvana Vladinjac ili Sladinac kod sv. Andrije) te u naselju Perka.

Razdoblje venecijanske (Mletačke) vladavine

1683. Ratu koji je izbio između Austrije i Poljske s jedne strane i Turske s druge strane pridružila se i Venecija te tada počinje i novo razdoblje u povijesti Neretve. Sve do kraja 17. stoljeća nije ovo bilo mirno područje jer je Venecija pokušavala osvojiti Čitluk kao važno tursko uporište.

1684. Mlečani osvajaju kulu Norin. Na mjestu gdje se Neretva dijeli na Malu i Veliku Neretvu grade veliku utvrdu Fort Opus – preteču današnjeg Opuzena. Ova moćna tvrđava, slična tvrđavi Svetog Nikole u šibenskom kanalu, bila je jedna od najvećih na istočnoj obali Jadrana, ali danas su od nje ostali samo

povijesni nacrti i arhivski zapisi. Nakon osnivanja Opuzena Mlečani naseljavaju Neretvu dovodeći ovamo stanovništvo iz turskih zemalja oko Zažablja.

1689. Na Vukovu klancu, prirodnom putu iz Hercegovine u Slivno, serdar Nikola Nonković gradi utvrdu Kulina, koja je kasnije postala poznata pod nazivom Smrdan grad. Nova je utvrda osiguravala Mlečanima put u Zažablje i dalje u Hercegovinu. 1689. utvrdu su nakratko osvojili Turci, ali su je još iste godine povratili Mlečani. Borbe s Turcima za ovu važnu utvrdu vodile su se 1690. i 1691. godine.

1694. Mlečani osvajaju Čitluk te time učvršćuju svoju vlast u dolini Neretve. Osvajaju i Zažablje a župe Vidonje i Dobranje postaju dio makarske biskupije. (Paralelno postoji i hercegovačko Zažablje.) Zbog velikog broja doseljenih stanovnika koji su se naselili u dolini župnik iz Podjezerja prelazi u Desne „da bude više na ruku tolikim kršćanima, koji su došli u neretvansku dolinu“.

1699. Mir u Karlovcima. Između Dalmacije (pod vlašću Mlečana) i Turaka povlači se granica zvana "linea Grimani". Zabilježena su preseljenja kršćanskih obitelji s područja koja su pripala Turcima u područje Neretve koje je pripalo Mlećima.

1704. Katastarska izmjera područja doline Neretve.

1714. Turska objavljuje rat Mlečanima.

1716. Mlečani u strahu od turskog zauzimanja ruše grad Čitluk. Oko 800 obitelji vlasti su preselile u dolinu Neretve – u blizinu Opuzena i na područje Komina i Rogotina. Opuzen postaje glavno središte neretvanske doline. Turci zauzimaju Gabelu koja postaje glavno trgovište u dolini Neretve s vojnom posadom te skladištima soli i druge robe.

1719. Turska i mletačka komisija za granice definira granice u dolini Neretve. Gabela ostaje pod turskom vlašću, Metković pripada Mlečanima. Definirana je i granica prema Kleku. Sela Dobranje, Vidonje i Glušci pripadaju Mlečanima. Ponovo dolazi do brojnih preseljenja s područja koja su pripala Turcima.

1720. Zbog velikog broja novopridošlog stanovništva formira se župa Borovci. Iz knjige računa crkvice Sv. Roka nad Otrićima vidi se da je tu dolazio narod iz Bosne i Hercegovine na zavjet te donosio milodare kako bi bili sačuvani od kužnih bolesti.

1733. Početak crkvenih matica za Crkvu sv. Jure u Pasićini. Crkva je vjerojatno iz starijeg razdoblja. U istim maticama spominje se i Kapela sv. Ivana na Grnčeniku pored Pasićine.

1738. Spominje se kapela i groblje Sv. Ivana na Dragoviji.

1743. U biskupskom izvještaju zabilježeno je da Komin i Rogotin zajedno imaju „26 obitelji i 206 duša“. U istom izvještaju spominje se da „Podjezerje obuhvaća 11 sela, 151 obitelj i 1162 duše“.

1750. Izvještaj biskupa Blaškovića navodi župnu kuću u Vidošnjama „građenu u klaku na jedan solar, prekrivenu pločama, a bez soba“. Župna je kuća 1870. godine pomoću Vjerozakonskog fonda i naroda „podignuta na drugi kat“.

1756. Gradi se župna kuća u Borovcima. Nekoliko godina nakon toga gradi se i kapela Gospe od Zdravlja kod župne kuće.

1761. Mlečani osnivaju trgovište soli kod Norina za „turske karavane koje su se dosad podmirivale u Stonu“. Zbog velikog broja stanovnika u dolinskom dijelu, osniva se nova župa Desne-Rujnica koja se izdvaja iz župe Borovci.

1774. Alberto Fortis u svojem putopisu spominje kamenolom mramora kod Komina. Kamen se upotrebljava za finije građevine (oltar u metkovskoj crkvi). Spominje se i rudnik asfalta u Slivnom, podno brda Rabe.

1782. Oko crkve u Kominu stanovnici vlastitim troškom podižu zidine visoke 3 lakta, tako da u vrijeme potrebe mogu služiti u obrambene svrhe. 1790. je zabilježeno da je crkva iznova podignuta i proširena.

Prva austrijska vladavina

1797. Mletačka republika pala je pod Napoleonovu vlast. Mirovnim sporazumom Dalmacija pada pod austrijsku vlast, formira se posebna regija sa sjedištem u Zadru. Nastupilo je vrijeme oporavka pod prvom austrijskom vlašću.

1798. Austrijska uprava nudi franjevcima da uz svoje samostane otvore i javne pučke škole. Jedna takva škola trebala je biti otvorena u Opuzenu. Nema podataka da je stvarno i otvorena.

Napoleonova uprava

1805. Mirom u Požunu Dalmacija dolazi pod Napoleonovu (francusku) upravu. Neretvanski kotar ima 5.499 stanovnika.

1806. U izvještaju vicedelegata u Opuzenu Celebrinia navodi se kako u Neretvi nema ni škola, ni učitelja, ni građanskih obitelji. Ono malo „dučandžija“ jedva se zna potpisati. Neretvane opisuje kao „lijene seljake, sposobne za čobanovanje, a ne za obrađivanje polja. Ne postoji ni jedna plemenita voćka. Kako nemaju učitelja, nemaju ni ljekara. Imaju 12 dušobrižnika, od kojih bi većini i samima trebale pouke“.

1808. Nakon što općina nije uspjela naći učitelja (jer se nitko nije htio primiti učiteljske službe „zbog nezdrava podneblja“) mjesni župnik u Opuzenu sam počinje podučavati mušku djecu.

1811. Uspostavljena je Općina Metković (koja je do tada bila dio opuzenske općine).

Francuska vladavina bila je od velike koristi za cijelu Dalmaciju. Radilo se mnogo na polju prosvjete i narodnog gospodarstva. Sagrađena je velika francuska cesta od Knina do Herceg Novog. Cesta je zaobišla Opuzen i prošla nešto sjevernije što je dovelo do snažnijeg jačanja uloge Metkovića koje postaje glavnim naseljem u delti. Nakon izgradnje ove ceste narod se sve više spušta s brda u dolinu i posvećuje se poljoprivredi i u močvarnim predjelima koji se sve više privadaju kulturama. Francuske vlasti šalju kovače, kolare i druge zanatlije. Donose se propisi o otvaranju pučkih škola, međutim kako je predviđeno da ih financiraju općine odnosno roditelji djece ne dolazi do znatnijeg otvaranja škola.

Druga austrijska vladavina

1814. Nakon poraza Napoleona Dalmacija ponovo dolazi pod vlast Austrije kao posebna austrijska pokrajina kojom upravlja carski general u Zadru. Brojni francuski pristaše zaklon traže u Kuli Norinskoj koja je pod zapovjedništvom Frane Nonkovića bila zadnja točka u dolini Neretve na kojoj se vijala francuska zastava. Nakon 63 dana Nonković odlazi u Tursku, ali prije toga pali kulu. U požaru su stradale brojne župne matice neretvanskih župa što su se ondje čuvale.

1814. U neretvanskoj dolini vlada kuga koja je odnijela otprilike trećinu pučanstva.

1817. U dolini vlada glad. Zabilježeno je da je narod radio kruh od kore stabala. Svećenici zbog gladi ne ubiru lemozinu.

1836. U Metkoviću je ustanovljen Stočni sedmični pazar. Trgovina se odvija dva puta tjedno.

1840. U Opuzenu otvorena pučka škola.

1843. Zabilježeno je da pučku školu što ju je u Metkoviću osnovao župnik Žderić pohađa 16 dječaka. Javna pučka škola osnovana je tri godine poslije.

1844. Austrijska uprava traži otvaranje ženske škole u Metkoviću. Općina se tome opire jer „ženska djeca ne će htjeti ići u školu, ženska djeca trebaju biti kući jer su seljačkog staleža“. Godinu dana poslije i biskup zagovara otvaranje ženske škole, ali i ovaj poziv općinska uprava odbija.

1848. Gradi se zavjetna crkva sv. Liberana u Vidonjama.

1854. Sjedište neretvanskog kotara premješta se iz Opuzena u Metković.

1860. Zbog jačanja naselja u dolinskom dijelu župnik se iz Rujnice spušta „bliže svome stadu“ te se gradi nova župna kuća u Bagalovićima. Pet godina kasnije iz Vjerozakonskog fonda financira se gradnja Crkve Gospe od Karmela na uzvisini iznad sela Bagalovići, na mjestu starije i manje crkvice.

Otvoren poštanski ured u Novim Selima.

1862. Sagrađena pravoslavna crkva Sv. Špiridiona u Kremeni, za devet obitelji pravoslavne vjeroispovjesti u Slivnu.

1866. Dalmatinsko namjesništvo izdalo je okružnicu u kojoj se traži da nastavni jezik u svim pučkim školama bude hrvatski. (Do tada je nastava bila na talijanskom jeziku.).

1869. Usvojen zakon o pučkim školama.

1872. Škola u Metkoviću ustrojena kao škola I. reda s četiri razreda (kao i škole u Makarskoj i Vrgorcu).

1873. Otvorena škola u Kominu, pohađa je 42 učenika. U Metkoviću je otvorena ženska pučka škola. Od 95 djevojčica u dobi 6-12 godine školu je upisalo njih 11. Pučka škola otvorena je i u Slivnu.

U Dalmaciji se ustanovljavaju stacije za cestarsku i hidrauličku službu. Carska kuća za cestara prva je kuća u novom naselju Kula Norinska. Do većeg razvoja naselja dolazi 1898. gradnjom „Prvog dalmatinskog asfaltnog obrta“ koje je iskorištavao asfalt u Vrgorcu i preko Kule ga izvezio. Podignuto je i drveno pristanište za parobrode.

1878. Austrija zaposjeda Bosnu i Hercegovinu. Na više mjesta u Neretvi osnivaju se vojne postaje. Obnavljaju se stare utvrde Gradina (Brštanik) kod Opuzena, Smrdan grad i Kula Norinska. Brežuljak sv. Ivana u Metkoviću također se pretvara u utvrdu. Škola u Metkoviću kratko prestaje s izvođenjem nastave jer su u njoj smješteni vojnici.

1881. stavljanjem Bosne i Hercegovine pod austrijsku vlast oživljava trgovina duž Neretve. Rade se projekti regulacije rijeke Neretve. Otvaraju se pučke škole.

1885. U promet je puštena uskotračna pruga Metković - Mostar. U Metkoviću se razvija luka. Osnovano je Lučko-zdravstveno odaslanstvo.

1888. U Metkoviću je osnovana Kotarska poljodjelska zadruga sa zadatkom da u cijelom kotaru unapređuje gospodarstvo te na temelju uzajamnosti svojim članovima nabavlja gospodarske potrepštine. Gospodarska poslovnica težacima po povoljnijim cijenama nabavlja sjemenje, gnojivo i gospodarske strojeve.

1891. Otvorena škola u Novim Selima.

1894. Naredbom namjesništva u Zadru muške i ženske pučke škole u Metkoviću i Opuzenu prestaju izvoditi odvojenu nastavu te se formiraju Mješovite pučke škole, uz velike otpore općinskih vlasti i stanovnika. Opuzenska je mješovita škola 1915. godine ponovno podijeljena na mušku i žensku.

1896. Otvorena škola u Borovcima.

1898. Otvorena pučka škola u Desnama. U Desnama djeluju i Hrvatska seoska blagajna za štednju i zajmove te podružnica Potrošne zadruge u Kominu.

1900. U poštanskom uredu u Novim Selima dostupna i usluga brzojava. Državnim troškom sagrađen je kolni put od Staševice do župne kuće u Pasičini. U okruženju Staševice nema drugih konjskih, a još manje kolnih puteva. Komšiluke povezuju prosti seoski putevi. U Slivnom je sagrađena nova crkva.

1902. Otvara se škola u Kuli Norinskoj, u kući sinova Tome Jerkovića.

1903. U Opuzenu se osniva Hrvatska pučka blagajna. Nabavljala je živežne namirnice za svoje članove, a 1910. sagrađila je i zadržni mlin.

1904. Otvoren poštanski ured u Kominu. Brzopis je otvoren pet godina kasnije. U selu postoje tri trgovine mješovitom robom, tri krčme, kovač, postolar, dva mesara i mlinar.

1905. Gradi se škola u Vidonjama, podiže je župnik Bone Donelli na pola puta od župne kuće do crkve. Postavlja se temeljni kamen za školu u Dobranjama, na pola puta između Dobranja i Bijelog Vira. Već sljedeće godine škola je otvorena, pohađa je 100 djece.

Južno od naselja Metković, uz cestu Metković – Dubrovnik, otvoren je Zaklon za gubave („kuća gubavih“). Čuvar je u blizini imao vlastitu kućicu u kojoj je pripremao obroke za bolesnike.

1908. Gradi se nova i veća crkva u Kominu. Gradnja je financirana iz Vjerozakonske zaklade, a crkva se gradi od bračkog kamena iz Selaca. Mramorni oltar kupljen je u Splitu 1924. godine.

1912. Gradi se zgrada Lučke kapetanije u Metkoviću.

1914. U Kominu (koji je oskudijevao vodom, a bunari su bili zasoljeni) vojne vlasti grade seosku čatrnju volumena 6500 hl u kojoj se skuplja kišnica sa krova nove crkve. 1920. godine uz obalu je podignuta javna česma.

Nadvojvoda Franjo Ferdinand kreće iz Beča za Sarajevo 23. lipnja 1914. godine posebnim vlakom do Trsta. Potom je vojnim brodom SMS Viribus Unitis doplovio do ušća Neretve, da bi se onda ukrcao na jahtu Dalmat kojom je doplovio do Metkovića gdje mu je bio pripremljen svečani doček. U Metkoviću ga je dočekao posebni

vlak kojim je krenu za Sarajevo. Nakon sarajevskog atentata tijela Franje Ferdinanda i Sofije su 30. lipnja 1914. vlakom prenesena do Metkovića, ukrkana na jahtu Dalmat koja ih je onda prenijela i prebacila na SMS Viribus Unitis. Mjesec dana nakon ubojstva u Sarajevu počinje Prvi svjetski rat.

Kraljevina Jugoslavija

1918. U Kominu se osnivaju Hrvatska seoska blagajna za štednju i zajmove na neograničeno jamstvo te Potrošna zadruga na ograničeno jamstvo (s filijalama u Desnama i Borovcima).

1919. Osniva se Hrvatska čitaonica u Kominu. Zabilježeni su još i Hrvatska seljačka glazba i Hrvatski športski klub Gusar.

1920. Osniva se dvorazredna škola u Otrić-Seocima.

1921. Osniva se društvo Neretvanski Napredak sa sjedištem u Metkoviću s ciljem širenja prosvjete i vođenja privatne niže srednje škole dok država ne otvori svoju. Otvorena je Niža srednja škola Neretvanskog napretka u Metkoviću.

1922. Vrgoračko-neretvansko polje plavilo je u dvije godine četiri puta uništavajući ljetinu i ostavljajući ratare bez prihoda. Župnik iz Pasičine fra Ante Gnječ osniva „Vodenu zadrugu Jezero“ te izdaje knjižicu „Vrgorsko-neretvansko jezero i problem njegova presušenja“.

1923. U Metkoviću osnovana Antimalarična stanica zauzima-njem dr. Andrije Štampara. Dvije godine kasnije preimeno-vana je u Zdravstvenu stanicu sa svrhom suzbijanja malarije i besplatne pomoći siromašnijem pučanstvu u svakoj bolesti. Ujedno je otvorena i školska poliklinika s kupatilom u svrhu sistematskog pregledavanja i liječenja školske djece te njihovog redovitog kupanja.

Otvorena je škola u Krvavcu.

1924. Otvorena je javna Državna mješovita građanska srednja škola u Metkoviću. Nudi se izobrazba za trgovinu, zanatsko-in-dustrijska i poljoprivredna zvanja.

1929. Otvorena je škola u Momićima. U Momićima se osniva i Hrvatska seljačka čitaonica. Škola se otvara i u Staševići.

1930. Župnici župe Dobranje napuštaju župnu kuću u Dobranjama i nastanjuju se u Bijelom Viru gdje Don Radovan Jerković gradi novu župnu kuću na dva kata. U Vidu je osnovano Hrvatsko arheološko društvo Naron a s ciljem promicanja po-vijesti te čuvanja starina. Sagrađena je pravoslavna crkva Sv. Petra u Glušcima.

1937. U Opuzenu je osnovana Povrčarsko-voćarska zadruga. Sagrađila je veliku sušionicu za smokve koje se pakiraju u celo-fanski omot i šalju na tržište pod imenom „Neretvanka“.

1938. Probijen je tunel Krotuša kojim je isušeno Vrgorač-ko-neretvansko jezero te tunelom spojeno s Bačinskim jeze-rima. Tunel je sagrađen osobnim zalaganjem fra Ante Gnječa u Beogradu kod kralja Aleksandra. Po isušivanju jezera započinje intenzivna poljoprivredna proizvodnja na polju što dovodi do razvoja naselja uz rub polja i napuštanja brdskih naselja. Zbog skorog početka Drugoga svjetskog rata Vodena zadruga Jeze-ro neće nikada trebati vratiti zajam uzet za izgradnju tunela.

1939. Rade se projekti za razvoj luke Ploče, za potrebe nove izlazne luke svojega prirodnog zaleđa (Bosna i Hercegovina). Razrađuju se projekti za izgradnju željezničke pruge od Metkovića do Ploča.

1942. U promet puštena uskotračna željeznička pruga Metko-vić – Ploče. Zaposjevši luku, talijanske su vlasti izgradile manju operativnu obalu kako bi omogućile pristup svojim brodovima koji su izvozili hercegovački boksit i bosansko drvo. Poslije ka-pitulacije Italije luku su zaposjeli Nijemci, koji su pri povlačenju razorili sve što je do tada bilo izgrađeno.

Socijalistička Jugoslavija

1945. Početak izgradnje lučkog naselja i luke u zaljevu Ploče. Grade se novi vezovi, skladišta te se gradi novo lučko-indu-strijsko naselje.

1952. Osniva se poduzeće „Luka i skladišta Ploče“.

1959. Stanko Parmač osniva Poljoprivredno-industrijski kom-binat „Neretva“ u Opuzenu. Počinje projekt s organizacijom Ujedinjenih Naroda FAO o projektiranju i izgradnji melioracij-skog sustava delte rijeke Neretve. Gradi se sustav za obranu od poplava duž Velike i Male Neretve u Opuzenu i na ušću. Programom je predviđeno da nakon melioracije na novim po-vršinama veličine 2.000 hektara glavna kultura budu manda-rine i drugi agrumi.

Kraj Opuzena je 1951. na 2300 kvadratnih metara napravljen prvi rasadnik mandarina u dolini Neretve, sa 394 mladih stabala Unshiu Ovari sorte iz Japana. PIK Neretva okuplja domaće i svjet-ske stručne eksperte za agrumarstvo. Daju se inicijalna pravila za planiranje teritorija i pripremu tla, te jasne smjernice za razmake sadnje, zaštitu nasada od vremenskih nepravilnosti, te pravilno navod-njavanje nasada. Uvoze se sorte mandarina i drugog južnog voća iz Japana. Pažljivim odabirom različitih sorti, od ranih do kasnih, omogućuje se duže razdoblje berbe. Za burobrane (vjetrobране) sade se visokorastuće i brzorastuće vrste otporne na hladnoću kao: eukaliptus, čempres, bambus, lovor, tamaris (metlike), i ma-sline (cipresino). Ovi jednostavni i logični elementi regulacije teri-torija rezultiraju novim i drugačijim mjestom, inspirativnim krajo-likom. U razdoblju od 1970-1980. godine započela je masovna sadnja mandarina na površinama privatnih posjednika širom

donje Neretve koje su ranije bile pod vinogradima, oranicama ili močvarnim livadama. Rasadnici nisu mogli zadovoljiti potražnju sadnica, pa su mnogi poljoprivrednici sami savladali tehnologiju proizvodnje sadnica za vlastite potrebe, a višak sadnica prodavali.

1965. Izgradnja jadranske turističke ceste („magistrala“).

1966. Izgradnja željezničke pruge normalnog kolosijeka Sarajevo – Ploče. Ovo dovodi do snažnog razvoja Luke Ploče i gradnje novog lučkog grada Ploča. Promet je u Luci Ploče 1965. godine iznosio 1 milijun tona tereta.

1988. U Luci Ploče pretovareno je više od 4,5 milijuna tona raznih tereta.

Republika Hrvatska

1991. Osvajanjem vojarne u Pločama (akcija Zelena tabla – Male bare) započela je blokada i osvajanje vojarni, skladišta oružja te različitih vojnih objekata JNA u Hrvatskoj, što je imalo presudnu ulogu u naoružavanju slabo naoružanih hrvatskih obrambenih snaga. U Pločama je utemeljena ratna luka koja nakon nekoliko mjeseci prerasta u pomorsko zapovjedništvo HRM za južni Jadran.

1995. Na lokalitetu Plečaševe štale u Vidu provedena su arheološka istraživanja koja su rezultirala senzacionalnim nalazom ostataka rimskog hrama – Augusteuma i 17 mramornih skulptura nadnaravne i naravne visine.

1999. Puštena je u promet prva kontejnerska linija u Luci Ploče.

2007. Otvoren Arheološki muzej Narona u Vidu, prvi muzej u Hrvatskoj izgrađen in situ. Takav način prezentacije arheološkog lokaliteta obogatio je muzejsku ponudu Hrvatske i ima malobrojne paralele u europskim i svjetskim razmjerima.

2008. Najveći zabilježeni promet u Luci Ploče s pretovaram od 5,1 milijuna tona tereta.

2013. Otvorena autocesta Vrgorac – Ploče. Međunarodna granica s Bosnom i Hercegovinom postaje vanjska granica Europske unije.

2014. U dolini Neretve zasađeno je mandarina na oko 2.500 ha s oko 2,5 milijuna stabala na kojima se u najboljim godinama ubere oko 50.000 tona mandarina.

2017. Otvorena brza cesta do luke Ploče.

2019. Započeli radovi na izgradnji Pelješkog mosta koji treba povezati ostatak Dubrovačko-neretvanske županije s hrvatskim kopnenim teritorijem.

Prostorni razmještaj analiziranih ruralnih naselja doline Neretve

Prostorna organizacija

U okviru izrade *Smjernica za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve* analizirana su ruralna naselja u sedam gradova i općina doline Neretve. Radi se o gradovima Metković, Opuzen i Ploče te općinama Kula Norinska, Pojezerje, Slivno i Zažablje. Predmet analize bila su ruralna naselja koja se ne odnose samo na administrativna (statistička) naselja već i na pojedine zaseoke. Temeljem analize današnjih i povijesnih karata napravljen je prvi popis naselja u odnosu na toponime koji se pojavljuju na kartama, uz detaljni obilazak terena tijekom svibnja i lipnja 2019. godine. Ukupno su analizirana 203 sela i zaseoka doline Neretve. Gradska i pri-gradska naselja nisu bila predmet analize.

Osnovni demografski pokazatelji

U sedam gradova i općina doline Neretve 2011. godine zabilježeno je ukupno 35.672 stanovnika. Najveća naselja su Metković (13.873 stanovnika samog naselja), Ploče (6.537 stanovnika) i Opuzen (2.730 stanovnika). Dodatno je samo u naselju Komin zabilježeno više od tisuću stanovnika (ukupno njih 1.303). Izuzmemo li ova tri najveća naselja, preostalih 11.229 stanovnika ili njih 31,47% živi u naseljima manjima od tisuću stanovnika, što uglavnom predstavlja ruralna naselja doline Neretve.

Gledano ukupno na razini gradova i općina doline Neretve na ovom području još nije zabilježen proces depopulacije koji karakterizira veliki broj prostora u Hrvatskoj, pa i prostor Dubrovačko-neretvanske županije. Međutim, situacija na razini pojedinih naselja pokazuje da je u zadnjem međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.) 14 naselja doživjelo povećanje broja

stanovnika, dok je u 42 naselja doline Neretve ukupno kretanje stanovništva bilo negativno. Jačaju urbani centri, naselja priobanog područja te propulzivna naselja urbane osi Ploče – Opuzen – Metković dok se u naseljima ruralne periferije broj stanovnika kontinuirano smanjuje tijekom cijelog 20. stoljeća.

Demografski podaci dostupni su samo na razini statističkog naselja, a ne i na razini pojedinih zaselaka. (Na prostoru jednog statističkog naselja u pravilu ima više zaseoka.) Ukupno na području doline Neretve ima 56 naselja, od toga je u 22 naselja (njih gotovo 40%) zabilježeno manje od 100 stanovnika. Najmanje je stanovnika zabilježeno u naseljima Vidonje (2 stalna stanovnika), Dobranje (9), Duba (9), Raba (6) te Slivno Ravno (7). Dva statistička naselja na području Općine Pojezerje na zadnjem popisu nisu imala nijednog zabilježenog stanovnika – radi se o naseljima Brečići i Dubrave.

Primjerice, naselje Desne u Općini Kula Norinska imalo je 1869. godine 1.257 stanovnika, još 1953. godine zabilježeno je njih 593 dok ih je na zadnjem popisu bilo ukupno 130. Naselje Vidonje u Općini Zažablje imalo je 1921. godine 826 stanovnika, 1948. godine bilo ih je 393 dok je na zadnjem popisu zabilježen samo jedan stalni stanovnik tog naselja. Slikovit je to primjer naselja u brdskom području doline Neretve koje tijekom dvadesetog stoljeća bilježi kontinuiran pad stanovnika. Slične trendove bilježimo i u ostalim naseljima područja Slivna i Zažablja (naselja Dobranje, Slivno Ravno) ili u brdskom području Grada Ploča. Tako je naselje Banja u brdskom dijelu Grada Ploča imalo 1290 stanovnika 1921. godine dok ih je na zadnjem popisu zabilježeno svega 173. S druge strane, naselja ruba polja kao što su Mlinište ili Bijeli Vir u općini Zažablje te naselje Otrić-Seoci u općini Pojezerje bilježe kontinuirani rast stanovništva. Tome je tijekom dvadesetog stoljeća doprinio intenzivan razvoj poljoprivrede te laka prometna povezanost i infrastrukturna opremljenost naselja u nizinskom dijelu doline Neretve.

Slikovit prikaz migracija stanovnika vidljiv je na kartogramima na kojima je zabilježen broj stanovnika naselja doline Neretve početkom 20. stoljeća te na zadnjem popisu u prvom desetljeću 21. stoljeća. Vidljivo je da je tijekom 20. stoljeća rastao broj stanovnika u području urbane osi Ploče – Opuzen – Metković, kao i u naseljima na rubu doline odnosno na rubu Vrgoračko-neretvanskog polja. U brdskim naseljima sjevernog dijela Grada Ploča i Općine Kula Norinska kao i područja Zažablja te Općine Slivno zabilježen je najveći pad broja stanovnika.

Broj stanovnika u gradovima i općinama doline Neretve

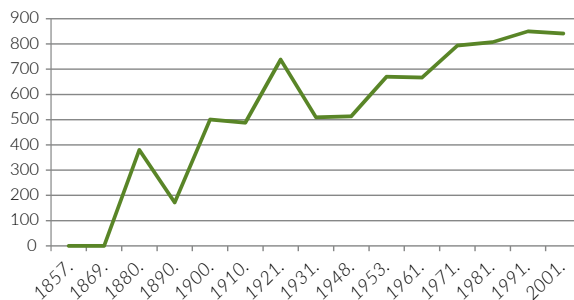
Grad/Općina	1880.	1900.	1948.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Kula Norinska	2.202	2.891	3.165	3.097	2.589	2.047	1.866	1.926	1.748
Metković	1.931	2.571	4.658	6.358	8.810	11.097	13.370	15.384	16.788
Opuzen	630	928	1.165	1.538	2.235	2.765	3.458	3.242	3.254
Pojezerje	995	1.325	1.704	1.723	1.612	1.446	1.394	1.233	991
Ploče	2.928	4.028	4.337	7.759	8.846	9.726	11.220	10.834	10.135
Slivno	1.427	1.887	2.659	2.580	2.110	1.838	1.665	2.078	1.999
Zažablje	953	1.215	1.732	1.739	1.487	1.272	1.065	912	757
UKUPNO	11.066	14.845	19.420	24.794	27.689	30.191	34.038	35.609	35.672

Kretanje broja stanovnika u odabranim naseljima

Desne

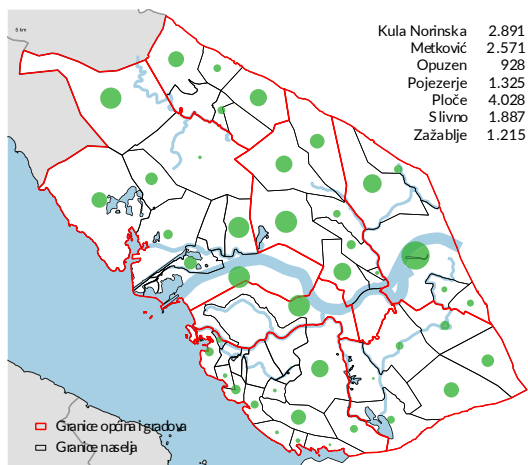
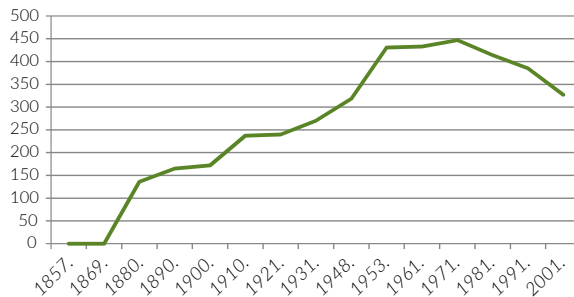
Otrić-Seoci

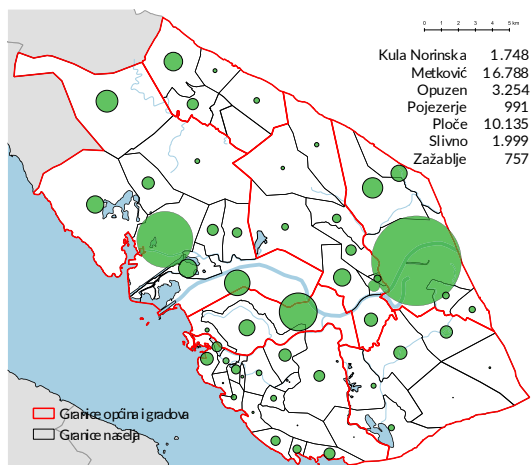
Vidonje

Bijeli Vir

Broj stanovnika naselja doline Neretve 1900. godine

Broj stanovnika naselja doline Neretve 2011. godine

Elementi krajobraza

Prostore doline Neretve obilježava velika raznolikost u reljefu, tlu i vodama koji su u kombinaciji s različitim gospodarskim i povijesnim okolnostima generirali lokalno specifične načine korištenja zemljišta, uzorke naseljavanja i tipove naselja. Zajedničko djelovanje navedenih činitelja utjecalo je i na pojavu iznimno raznovolikih krajobraza koji imaju važnu ulogu u očuvanju prostorne prepoznatljivosti.

Općenito, krajobraz je važan činitelj kvalitete života ljudi te je važno raditi na njihovom očuvanju, upravljanju i planiranju. Krajobrzi su danas izloženi velikim promjenama. Od procesa koji djeluju na kontinuiranu promjenu strukture i karaktera krajobraza posebno valja spomenuti napuštanje seoskih naselja te prestanak poljoprivrednih djelatnosti, zatim utjecaj velikih infrastrukturnih sustava na vrijednosti krajobraza ali i intenzivnu poljoprivredu te procese urbanizacije koji trajno mijenjaju karakter krajobraza. Sve to može ugroziti lokalni identitet.

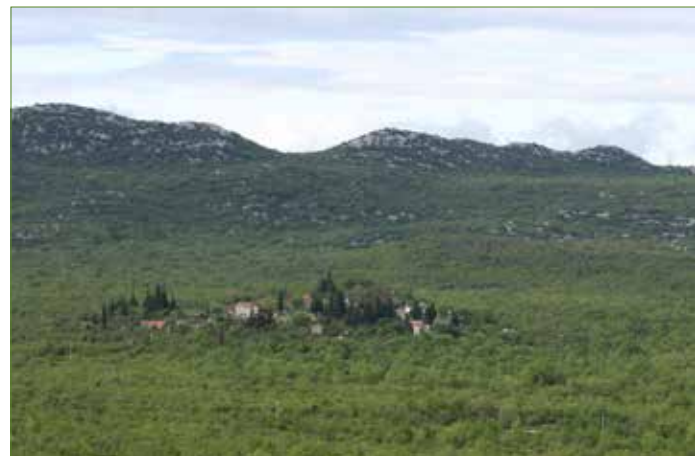
No krajobrzi su se uvijek mijenjali kroz povijest. Oni uz prirodna obilježja svjedoče i o čovjekovom utjecaju na prostor. Danas je teško govoriti o potpuno prirodnim krajobrazima jer su svuda vidljivi tragovi ljudskih djelatnosti – od malih suhozida kojima su nekad ograđivani plodni dolci do velikih melioracijskih zahvata kojima je stvorena potpuno nova geometrijska struktura poljoprivrednog krajobraza. Cilj zaštite krajobraza kroz prostorno planiranje jest usmjeravati razvoj ljudskih djelatnosti uz održavanje, obnavljanje i poboljšavanje lokalnih vrijednosti krajobraza. Stoga svi zahvati trebaju uvažavati i uključivati postojeće značajke krajobraza, a unošenje novih elemenata i struktura mora biti primjereno njegovim obilježjima i kulturnom značaju.

Krajobrzi doline Neretve pokazuju začudnu razinu raznolikosti na relativno malom prostoru.

Krajobrzi brda i pobrđa Biokova i Rujnice

Sjeverozapadni dio promatranog prostora obilježava izražena topografija najistočnijih obronaka biokovskog masiva. To je brski teren Zveča, Pozle Gore i Rilića koji se iznad Pasičine uzdiže do 450 m.n.m. Prirodni karakter ovog područja određuju brdoviti reljef, strmi nagibi te dominantna prisutnost prirodnih elemenata šuma, šikara, makije i travnjaka. Naselja su se razvijala uglavnom na niskim obroncima i rubovima plodnih dolina te su prirodno srasla s okolnim krajobrazom.

Najistočniji brdski masiv Rujnice s vrhom na 597 m.n.m. odvaja ovaj prostor od široke neretvanske doline i predstavlja prirodnu vezu iz doline prema Vrgorcu i dalje prema unutrašnjosti Dalmacije. Na ovom prostoru nalazimo tragove komunikacija iz gotovo svih povijesnih razdoblja kao i utvrde koje su čuvalе navedene puteve.

Zaseok Dominikovići

Pogled na krajobraz iz Pasičine

Krajobraz krškog Vrgoračko-neretvanskog polja

Radi se o velikom prostoru nekadašnjeg vrgoračko-neretvanskog jezera, isušenog sredinom 20. stoljeća. Tada je na ovom prostoru nastalo plodno polje izgradnjom tunela Krotuša kojim je voda iz jezera odvedena u sustav Baćinskih jezera. Ovaj prostor je kultivirani krajolik kojega određuju velike poljoprivredne površine pravilnih geometrijskih oblika izduženih parcela te meandrirajući vodotok Matice. Prirodni dijelovi područja manje su zastupljeni i nalaze se uglavnom u višim dijelovima područja praćeni prirodnom vegetacijom uglavnom suhih travnjaka s nešto manje šumskih površina. Naselja su se razvila na padinama uz rub polja, a njihov intenzivni razvoj započeo je stvaranjem plodnih polja koja su nastala isušivanjem jezera.

Vrgoračko-neretvansko polje

Vrgoračko-neretvansko polje

Krajobraz krških jezera (Baćina)

Prostor Baćinskih jezera obilježen je fenomenom šest spojenih krških jezera: Oćuša, Crniševo, Podgora, Sladinac, Šipak, Plitko jezero te odvojenog jezera Vrbnik. To su jezera još očuvanih prirodnih obilježja reljefa i uzvodne vegetacije te obilježja dominantno prirodnog površinskog pokrova. Jezera imaju veliku krajobraznu vrijednost te bogatu ihtiofaunu - ovdje žive 24 vrste riba, od čega su njih šest rijetke endemične vrste. Uz rub jezera smještena su longitudinalna naselja.

Krajobraz Baćinskih jezera

Baćinska jezera

Krajobraz baćinskog priobalja

Radi se o području gotovo netaknutih strmih i nepristupačnih padina priobalnog niza s prirodnom vegetacijom travnjaka i dračika te čistim vazdazelenim šumama i makijom crnike. Područje karakteriziraju strme padine te je ovaj dio obalnog pojasa gotovo u potpunosti nepristupačan i neizgrađen, osim manjih zaseoka naselja Bačina.

Pogled iz zaseoka Bristova doca

Krajobraz meliorirane doline

Prepoznatljivi karakter kulturnog krajobraza meliorirane doline Neretve nastao je u 20. stoljeću kao rezultat planskog zahvata izgradnje sustava obrane od poplava i stvaranja velikih poljoprivrednih površina na kojemu su zasađeni agrumi i druge kulture. Rezultat je to velikog projekta pokrenutog u suradnji s organizacijom Ujedinjenih Naroda FAO početkom 1960ih godina. Projektom su dana inicijalna pravila za planiranje prostora i pripremu tla, te jasne smjernice za razmake sadnje, zaštitu nasada od vremenskih nepravilnosti, te pravilno navodnjavanje nasada. Uvezene su sorte mandarina i drugog južnog voća iz Japana i iz mediteranskih zemalja. Pažljivim odabirom različitih sorti, od ranih do kasnih, omogućuje se duže razdoblje berbe. Za burobrane (vjetrobebrane) sade se visokorastuće i brzorastuće vrste otporne na hladnoću kao: eukaliptus, čempres, bambus, lovor, tamaris (metlike), i masline (cipresino). Ovi jednostavni i logični elementi regulacije teritorija rezultiraju novim i drugačijim inspirativnim krajolikom doline Neretve kakvog poznajemo danas. Tradicionalno su se plodne površine stvarale "jendečenjem" tj. kopanjem kanala i nasipavanjem izvađenog mulja na novonastalu parcelu.

Krajobraz doline u okolici Lovorja

Krajobraz doline s uzvisine sela Vidonje

Krajobraz močvare i mikrodepresijskih jezera doline

Na rubovima riječne doline prisutne su veće mikrodepresije u kojima dolazi do nakupljanja vode i formiranja močvara i manjih jezera (dolina Desne s jezerima Modro oko i Kuti). Zbog obilja vode najveće dijelove područja ovog krajobraznog tipa prekriva močvarna vegetacija (tršćaci, rogožici,...) te nešto zimzelene šume. Krško jezerce Modro oko poznato je po izrazito modroj boji koja dolazi od bijelog vapnenca. U okolici Metkovića nalaze se močvarna područja Orepak, Pod gredom i Prud, neretvanski tršćaci važni za gniježđenje i zimovanje ptica. Područje karakterizira obilje vode i močvarnih staništa.

Krajobraz močvare u okolici Momića

Krajobraz doline u Mliništu

Krajobraz brda i zaravni Zažablja

Jugoistočni dio promatranog prostora obilježava izražena topografija Male Žabe koja se iznad Vidonja penje do 660 m.n.m. Prirodni karakter ovog područja određuju brdoviti reljef, strmi nagibi te dominantna prisutnost prirodnih elemenata šuma, šikara, makije i travnjaka. Na rubovima većih zaravni razvila su se naselja tradicionalnih arhitektonskih obilježja i kamene arhitekture. Stanovnici su se tradicionalno bavili stočarstvom i poljoprivredom.

Selo Vidonje

Poljoprivredne površine u okolici Dobranja

Krajobraz padina priobalja Slivna

U južnom dijelu priobalja reljef je umjereno rasčlanjen s neka-
da većim poljoprivrednim površinama i vinogradima. Naselja
su tradicionalno bila na povišenim položajima. U novije vri-
jeme na obali su se razvila naselja s dominantno turističkom
izgradnjom (Klek, Komarna, Kremena).

Provođenje karakterizacije - tipološkog razvrstavanja i ocjene
karaktera krajobrazu važni su elementi europske prostorne
politike vezani za očuvanje krajobrazne raznolikosti europ-
skog prostora. Na kartogramu u nastavku prikazana su ruralna
naselja doline Neretve u odnosu na provedenu tipološku ka-
rakterizaciju krajobrazu za područje Dubrovačko-neretvanske
županije.

Radalj

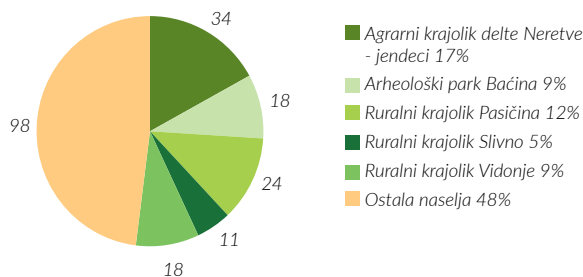
Krajobrazni tip i područje

Kulturni krajolici doline Neretve

Kulturni krajolik je povijesno oblikovani prostor, koji posjeduje svojstva kulturne baštine tj. sadrži visoke povijesne, kulturne, estetske, prirodne, društvene i druge vrijednosti. Sastavnice krajolika su prirodne i antropogene; materijalne i nematerijalne, što znači da u krajoliku postoje fizičke sastavnice i nematerijalni procesi. Krajolik ne određuje samo vizualna pojavnost, vanjski izgled, već često sadrži i prenosi važne duhovne vrijednosti, nematerijalne sadržaje te pokazuje povezanost s povijesnim događajima, znamenitim osobama i prirodnim značajkama.

Na razini Dubrovačko-neretvanske županije 2016. godine izrađena je Studija prepoznavanja i vrednovanja kulturnih krajolika. U studiji je izrađeno preliminarno prepoznavanje, određivanje granica i vrednovanje kulturnih krajolika Županije. Na području Županije prepoznato je 85 područja koja imaju obilježja kulturnih krajolika, podijeljenih u tri kategorije: oblikovani/dizajnirani i planirani krajolici, organski razvijani krajolici te asocijativni krajolici. Na području doline Neretve ukupno je prepoznato pet područja kulturnih krajolika: agrarni krajolik delte Neretve, arheološki park Bačina, arheološki park Pasičina, ruralni krajolik Slivno te ruralni krajolik Vidonje. Od 203 analizirana zaseoka doline Neretve njih čak 105 nalazi se unutar područja koja su prepoznata kao područja s obilježjima kulturnih krajolika. Veliki je to potencijal za buduće vrednovanje ruralnih naselja doline Neretve koja su organski srasla sa svojim okruženjem.

Ruralna naselja doline Neretve

Identifikacija ruralnih naselja

Na području doline Neretve postoji veliki broj tradicijskih naselja i zaseoka čija je kulturno-povijesna vrijednost do sada uglavnom bila neistražena. Veliki broj takvih naselja nije bio niti evidentiran. Radi se o naseljima koja nisu pod formalnom zaštitom kao zaštićena kulturna dobra. Veliki broj napuštenih naselja nije do sada bio niti predmet prostorno-planske dokumentacije lokalne razine. Ovakvo „obično“ naslijeđe - koje je međutim izuzetno važno za lokalni identitet - ugroženo je propadanjem te neprikladnim intervencijama koje u potpunosti mogu ugroziti zatečene vrijednosti.

Ruralna naselja (pri čemu se misli i na pojedine zaseoke) čine morfološku i funkcionalnu cjelinu sa svojim neposrednim okruženjem. Te cjeline treba razumjeti da bi se u njima interveniralo na način da se sačuvaju i unaprijede njihove vrijednosti. Stoga je prvi cilj ove studije bio prepoznavanje vrijednosti ruralnih krajolika doline Neretve kroz izradu karakterizacije i ocjene karaktera krajolika. Provedena je analiza prostornih struktura elemenata krajolika (sastavnica), prostorne organizacije te kompozicije uzoraka izgrađenih i neizgrađenih ruralnih krajolika doline Neretve.

Kvalitetna obnova ruralnih naselja doline Neretve može dati vidljiv doprinos kulturi građenja i kulturi prostora, provedbi unapređenja kulturnoga naslijeđa i njegova uključivanja u život, očuvanju vrijednosti i kulturnog identiteta prostora, razvoju gospodarstva i turizma te održivosti i kvaliteti prostora.

Istraživano područje u ukupnosti nema veliku površinu. Unatoč tome i još nekim indikatorima razvojne zapuštenosti dijela naselja i mahom omanjih zaselaka (ponegdje čak nema struje, nema vode iz javnog vodovoda, nema odgovarajućih pristupnih putova, cesta), ovaj prostor u modernim vremenima ima svoju vrijednost i razvojni potencijal.

Da bi se ocijenio razvojni potencijal, analizirana je postojeca naseljenost, opće građevinsko stanje građevina te stanje izvornosti graditeljskih struktura.

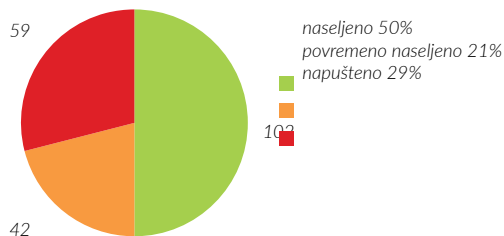
Korištenje (naseljenost)

Terenska analiza mreže 203 naselja i zaseoka snimila je korištenje odnosno naseljenost naselja i zaselaka razlikujući kategorije: (1.) naseljena naselja i zaseoci, (2.) povremeno naseljena te (3) napuštena naselja i zaseoci.

Ukupno naseljenih zaselaka prema ovoj analizi je u vrijeme terenskog obilaska u proljeće 2019. godine bilo 102, dakle oko 50 % od ukupnog broja analiziranih naselja. (To međutim ne znači da je baš svaka kuća u ovako kategoriziranom naselju ili zaseoku bila naseljena.) Radi se u prvom redu o naseljima uz postojeće prometnice u kojima postoji osnovna komunalna infrastruktura. U ovim naseljima je sačuvan „aktivni princip“ ponašanja kako pojedinačnog tako i skupnog, komunalnog djelovanja.

Povremeno naseljenih naselja i zaselaka je bilo 42. Radi se o naseljima/zaseocima bez stalnih stanovnika, ali vlasnici povremeno dolaze i koriste svoje kuće za boravke vikendom, za godišnje odmore ili pak za poljoprivredne radove u polju, vrtu, voćnjaku i slično.

U kategoriju napuštenih naselja i zaselaka svrstano je 59 naselja, dakle 29% od ukupnog broja. U ovoj kategoriji prednjači područje brdskog dijela grada Ploča te područje brdskog dijela Zažablja i Slivna. Rezultat je to intenzivnih migracija stanovnika tijekom 20. stoljeća kada su se napuštala brdska naselja i naseljavala područja uz rub polja i plodne doline.

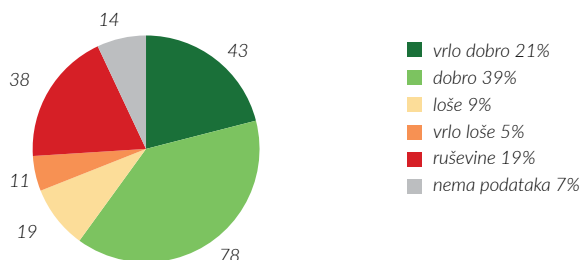
Analiza zaseoka: korištenje

Opće građevno stanje

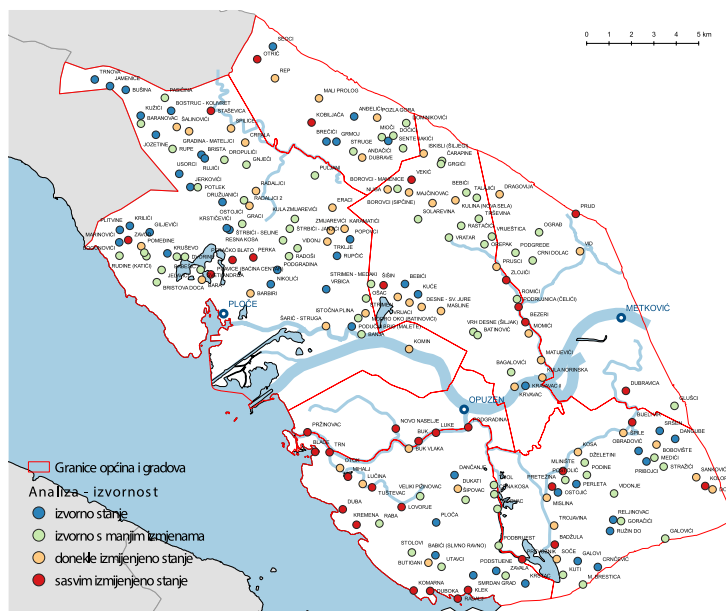
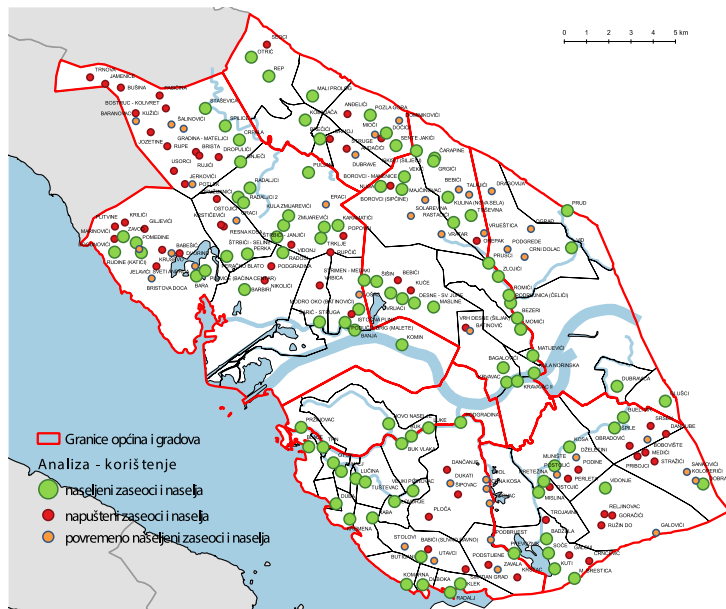
Drugi podatak o naseobinskoj strukturi odnosi se na ocjenu općeg građevnog stanja. Naime, lakše je obnoviti kuću koja je u lošem građevnom stanju (ali ima sačuvane osnovne elemente) od ruševine gdje su ponekad u prostoru već izbrisani svi tragovi graditeljskih elemenata i svedeni na tlocrtni opseg nekadašnjih zidova.

U kategorijama naselja „lošeg“ i „vrlo lošeg“ građevnog stanja nalazi se 30 naselja (14%) a ruševnih je naselja ukupno 38 ili 19%. Za nekoliko naselja koja nisu bila terenski dostupna bilo je poznato tek da nisu naseljena te su kategorizirana kao „napuštena“. U pogledu „općeg građevnog stanja“ ova naselja nisu kategorizirana. Stanje je ostalo nepoznato.

U pozitivnu kategoriju „dobro“ analiza je svrstala 78 naselja i zaselaka, a u vršnu kategoriju „vrlo dobro“ njih 43.

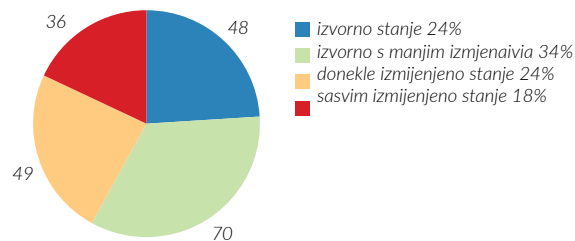
Analiza zaseoka: opće građevno stanje

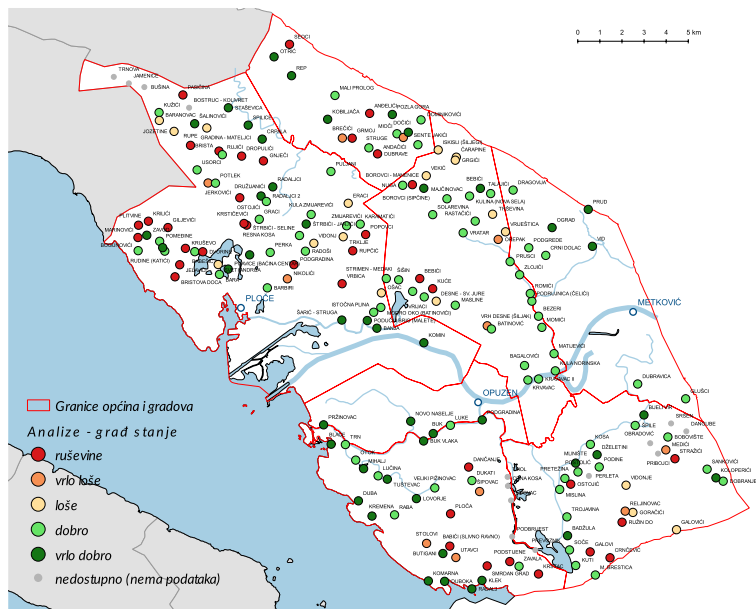
Izvornost

U kontekstu promatranja ruralnih naselja kao kulturnog naslijeđa, važno je ocijeniti stupanj očuvanosti izvornih struktura naselja. Neprikladne intervencije mogu znatno ugroziti zatečene vrijednosti. Analiza je pokazala da je u ukupno 118 naselja (58%) izvorna struktura naselja očuvana ili se radi o izvornom stanju s manjim izmjenama. Dobro je to polazište za moguću obnovu ili revitalizaciju ruralnih naselja jer znači da je pažljivom obnovom zatečenih struktura moguće u prostoru ostvariti autentičnost izvornog ambijenta.

Zaključno, gotovo pola ruralnih naselja doline Neretve je napušteno ili povremeno naseljeno, a taj omjer se ugrubo odnosi i na naselja gdje je opće građevinsko stanje u kategorijama „ruševine“, „vrlo loše“ i „loše“. To nikako ne znači kako se iz mogućeg procesa revitalizacije automatski isključuju napuštene naselja te ona koja su u slabom građevnom stanju. Pitanje je na koji način naslijeđe koje nije u funkciji može od gubitnika postati dobitnik, kako ga od tereta zajednici pretvoriti u održivi resurs te kako umiruće neaktivno naslijeđe učiniti aktivnim naslijeđem i uključiti ga u život?

Analiza zaseoka: izvornost

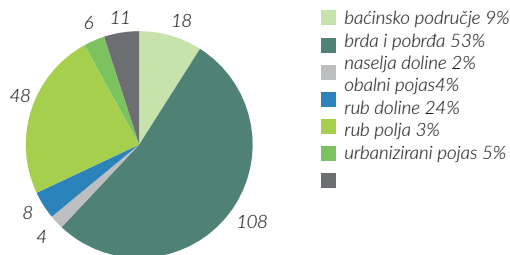
Tipološka kategorizacija ruralnih naselja

Osim prirodnih čimbenika kao što su reljef, tlo i vode koji su utjecali na tipove naselja, ruralni krajolici doline Neretve antropogenizirani su zbog ljudskih aktivnosti od pretpovijesti do danas. Te su aktivnosti tijekom povijesti sporo mijenjale prirodni krajobraz te stvarale kulturni krajobraz brojnih seoskih naselja s pratećim poljoprivrednim površinama i linearnim komunikacijama. U novije doba intenziviranjem procesa promjena, napuštanjem tradicionalnih poljoprivrednih djelatnosti i jačanjem intenzivne poljoprivrede te drugih razvojnih aktivnosti slika ruralnih krajolika ubrzano se mijenja. To je posebno izraženo u linearnim potezima doline rijeke i polja, obalnom pojasu te u urbaniziranim potezima središnje osi promatranog prostora koja povezuje tri najveća urbana središta – Metković, Opuzen i Ploče. S druge strane, brojna brdska područja su zbog napuštanja stanovnika očuvala svoj izvorni karakter izoliranih ruralnih predjela.

Tipološka kategorizacija ruralnih naselja / zaseoka izvršena je prema prostornom smještaju u odnosu na ruralne krajolike Doline Neretve. Ukupno je prepoznato sedam takvih područja: naselja brda i pobrđa, naselja bačinskog područja, naselja ruba polja, naselja ruba doline, naselja doline, naselja obalnog pojasa te naselja urbaniziranog pojasa.

Naselja brda i pobrđa

Naselja brda i pobrđa obuhvaćaju najveću grupu ruralnih naselja doline Neretve. To su u pravilu stari zaseoci u prometno izoliranim dijelovima gdje je izgradnja organski srasla s brdskim krajolikom. Radi se o biserima tradicijske ruralne arhitekture kao što je područje oko Pasičine u zaleđu Ploča ili područje Vidonja u Zažablju. Naselja su smještena na rubovima obradivih poljoprivrednih površina jer se obradiva zemlja čuvala za poljoprivredne djelatnosti. Padine brda koriste se za stvaranje zanimljivih struktura sraslih s krajolikom. Skromne seoske kuće formiraju izdužene nizove koji prate slojnice terena. Prostori između kuća formiraju polujavne prostore pojedinih domaćinstava. Arhitektura je uglavnom tradicionalno kamena, jednostavnih volumena. Rijetke su katnice i kuće većih gabarita. Crkve i druge javne građevine najčešće su smještene izvan samog naselja/zaseoka ili na njegovim rubovima te služe za nekoliko zaselaka. Pojedinačna stabla sudjeluju u formiranju javnih prostora i stvaraju prostorne akcente te pomažu u stapanju slike naselja s krajolikom. Zbog nedostatka prometne i druge infrastrukture te procesa iseljavanja upravo u ovoj grupi naselja najviše je napuštenih naselja, ali i naselja s najbolje očuvanom izvornom graditeljskom strukturom.

Prostorno - funkcionalne cjeline

Goračići

Pasičina

Vidonje

Naselja baćinskog područja

U prostoru u neposrednoj blizini Baćinskih jezera stvorena je grupa prepoznatljivih naselja baćinskog područja. Najstarija naselja nalaze se u brdskom dijelu iznad nepristupačne obale te slijede tradicijske obrasce naselja brda i pobrđa. Iz brojnih se naselja otvaraju lijepe vizure prema moru ili prema jezerima. Izgradnjom Jadranske magistrale veliki broj starih naselja ostao je prometno izoliran te su ona danas napuštena (Krilići, Giljevići, Marinovići...). Na južnim i istočnim obalama Baćinskih jezera u dvadesetom je stoljeću nastala linearna izgradnja novih naseobinskih skupina (Bara, Pijavice, Peračko Blato). Namjena je uglavnom stambena i turistička. Radi se o izgradnji koja bitno odudara od obrazaca tradicionalne gradnje a da se pri tom ne stvaraju nove prostorne kvalitete suvremenim arhitektonskim jezikom.

Pijavice (Baćina centar)

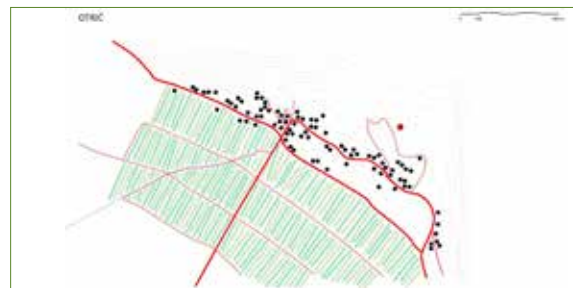
Bristova Doc (Franići)

Naselja ruba polja

Isušivanjem vrgoračko-neretvanskog jezera nastalo je u zaleđu Ploča sredinom dvadesetog stoljeća veliko plodno polje duž kojega su nastala nova naselja linearnog karaktera. U sjevernom dijelu polja najveće naselje je Otrić-Seoci, dok se s južne strane razvila Staševica. Povijesne jezgre činile su stari zaseoci kamenih kuća smještenih na povišenim terenima. Nakon isušivanja jezera i stvaranja plodne zemlje započinje intenzivni razvoj naselja na rubu polja uz novoformirane prometnice. Strukturu današnjih naselja čine građevine iz druge polovice 20. stoljeća, uglavnom bez većih ambijentalnih i oblikovnih kvaliteta. Izgradnja bitno odudara od obrazaca tradicionalne gradnje a da se pri tom ne stvaraju nove prostorne kvalitete.

Otrić

Otrić

Naselja ruba doline

Velikim melioracijskim zahvatima u drugoj polovici 20. stoljeća u potpunosti je promijenjen nekad močvaran karakter doline te su stvorene impresivne poljoprivredne površine koje su i danas osnova gospodarstva neretvanskog kraja. Ovo je dovelo do procesa napuštanja brdskih naselja te stvaranja novih naselja na rubovima doline. Pritom su formirane prepoznatljive grupe pojedinih poteza: prostor uz desansku dolinu (Strimen, Šišin, Vrijaci, Desne), prostor Podravnice (Matijevići, Momići, Orepak), potez od Mliništa prema jezeru Kutu (Bijeli Vir, Mlinište, Badžula) te potez na jugu doline (Trn, Lučina, Lovorje). U pravilu ova naselja imaju stare jezgre u obliku zaseoka na povišenim dijelovima (što se ilustrativno vidi na primjeru naselja Strimen i Šišin) te noviju linearnu izgradnju duž prometnice koje prolaze rubom doline. Novija izgradnja uglavnom je bez većih arhitektonskih kvaliteta ali i bez osobitih prostornih konflikata. Prisutni su procesi spajanja građevinskih područja nekoliko naselja u jedinstveni linearni potez.

Mlinište

Strimen

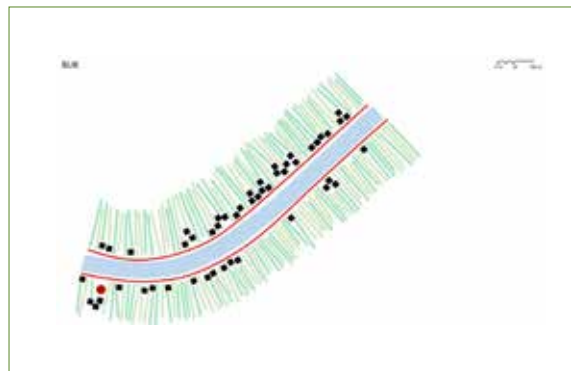

Mislina

Naselja doline

U dolini Neretve se kroz povijest nije gradilo zbog nepovoljnih uvjeta (močvarno područje, plavljenje). I danas se uglavnom slijedi taj obrazac, tako da naselja u blizini Opuzena (Buk, Vlaka, Novo naselje) predstavljaju iznimku u prostoru. To su naselja nastala nakon izgradnje sustava obrane od poplava u drugoj polovici 20. stoljeća. Linearna izgradnja smještena je na izduženim nekadašnjim poljoprivrednim parcelama uz prometnice što prate vodotok. Arhitektonski i ambijentalno izgradnja je bez većih prostornih kvaliteta.

Buk

Buk

Blace

Naselja obalnog pojasa

Naselja obalnog pojasa općine Slivno nalaze se na samoj morškoj obali i slijede obrasce intenzivne izgradnje primarno turističkih sadržaja kakvi su karakteristični za veliki dio jadranske obale. Nekadašnje jezgre ribarskih naselja danas su uglavnom neprepoznatljive uslijed intenzivne turističke izgradnje koja je u potpunosti izmijenila izgrađeni krajolik te su naselja izgubila ruralni karakter. Izmjenjuju se očuvani slikoviti detalji sačuvani u pojedinim naseljima (Blace, Raba) sa slikama naselja u kojima je intenzitet promjena takav da je u potpunosti izmijenjen njihov nekadašnji karakter (Kremina, Duba).

Blace

Naselja urbaniziranog pojasa

Urbanizirani pojas koji spaja najveća gradska središta doline (Metković, Opuzen i Ploče) predstavlja i prostor linearnih komunikacija duž kojih je u drugoj polovici dvadesetog stoljeća nastala intenzivna izgradnja. Očuvane su jezgre nekadašnjih povijesnih naselja (Krvavac, Kula Norinska, Komin). Nova izgradnja je linearnog karaktera paralelna s tokom Neretve. Zanimljivo je da se ova naselja doživljavaju i s druge strane Neretve te imaju svoja „pročelja“ prema rijeci s više planova izgradnje na padinama iznad doline. U ovaj potez s intenzivnom izgradnjom suburbanog tipa spadaju i naselja Dubravica i Vid pored Metkovića te Rogotin pored Ploča, gdje danas prevladava novija izgradnja.

Krvavac

Komin

Vid

Vrijednosti tradicijske arhitekture

Osnovna obilježja tradicijske kuće

tradicijska kuća doline Neretve uglavnom je pravokutnog tlocrta, s omjerom stranica najčešće 2:3. Dimenzija kuća uvjetovane su ograničenjima konstruktivnog materijala, pa su na ovom području iste najčešće uvjetovane dimenzijama pro-nađene drvene građe za krovšta ili međukatne konstrukcije. Upravo zbog toga raspon nosivih zidova rijetko prelazi 6 m.

Rijetke iznimke, odnosno kuće koje nisu čistog pravokutnog tlocrta, rezultat su nepravilnog oblika terena ili su produkt naknadnih nadogradnji. Dok su primjeri slobodnostojećih građevina češći u novije vrijeme, tradicijske kuće uglavnom su se gradile u nizu ili kao dio većeg sklopa kojeg je omeđivalo zajedničko dvorište.

Obzirom na blizinu lokalnih kamenoloma i dostupnost materijala, kamen je bio osnovni građevni element kojim su se gradile kuće, ali i izvodio krovni pokrov. Drvo se, jer ga u blizini nije bilo u izobilju, koristilo samo za izvedbu međukatnih i krovnih konstrukcija, te kao materijal za izradu stolarije, unutarnjih stepenica i sl. Gospodarske građevine uvijek su bile prizemnice, dok su stambene građevine uglavnom bile katnice. Na katu su, u tom slučaju, bile prostorije za stanovanje, dok je prizemlje često imalo gospodarsku namjenu (konoba, štala). Zbog potrebe povezivanja dvije etaže različitih namjena nastaje i jedan od najkarakterističnijih elemenata kamene kuće – solari (vanjska kamena stubišta).

Za stambene građevine kamen se nastojao što finije obraditi, a gospodarske i pomoćne građevine su uglavnom građene jednostavnijim tehnikama. Seosko graditeljstvo ne poznaje formalne dekoracije, što znači da su svi izvedeni detalji u trenutku izgradnje imali jasnu utilitarnu funkciju.

Glavna prostorija u kući je bila kuhinja tj. prostorija s ognjištem oko kojeg se okupljala cijela obitelj. Kuhinja je, zbog što jednostavnije ventilacije, često bila dograđena prizemna građevina. Potrebe stanovnika su se tijekom godina mijenjale, pa se u skladu s tim mijenjao i oblik kuće. Tradicijske kuće nerijetko su nadograđivane, ali uvijek racionalno i kako bi se zadovoljile konkretne potrebe. Nadogradnje su bile jednostavne, slijedeći osnovne gabarite i nagib krova građevine, uglavnom se povećavala visina kako bi se dobio prostor za još jednu etažu.

Pasičina

Goračići

Pasičina

Vidonje

Bristova doca (Franići)

Goračići

Osnovni elementi tradicijske kuće

Zidovi

Osnovni materijal korišten pri gradnji tradicijskih kuća u dolini Neretve je kamen, dok su se međukatne i krovne konstrukcije gradile od drveta. Najčešće se koristio kamen vađen u blizini, a njegov odabir ovisio je o mehaničkim svojstvima, izgledu i obradi samog kamena. Debljina zida ovisila je o karakteristikama materijala, načinu zidanja, zahtjevima nosivosti i sl., a tijekom godina se ustalila na širinu od 50-65 cm. Takvom debljinom zida ostvaruje se optimalna toplinska izolacija, štedi energija i smanjuje mogućnost kondenzacije vlage.

Suhozid se koristio za gradnju sporednih građevina i za druge najjednostavnije oblike kamenih konstrukcija, dok su se kuće gradile u kombinaciji kamena i vezivnog sredstva. Kameni zidovi obično su imali dva lica s ispunom od sitnijih komada kamena u sredini. Vanjsko lice gotovo uvijek je bilo kvalitetnije i zidano od pravilnije obrađenih klesanaca, dok su se nepravilniji blokovi koristili za unutrašnjost koja se često žbukala.

Tradicionalno korišteno vezivno sredstvo je vapneni mort, elastičan materijal koji je optimalan za gradnju kamenih kuća jer dopušta da konstrukcija tijekom godina „radi“. Kameni blokovi slagali su se u horizontalne redove, a s obzirom na to da se prilikom obrade kamena za gradnju nisu mogle uvijek dobiti jednake veličine kamena sami redovi su varirali u širinama. Kako bi se ostvarila što bolja nosivost građevine, vanjski bridovi (točke povezivanja međusobno okomitih zidova) građeni su od većih i pravilnijih klesanaca.

Pročelja većine kamenih građevina tijekom povijesti bila su ožbukana, dok su ogoljena kamena pročelja bila na pojedinačnim reprezentativnim građevinama građenim od pravilno klesanog kamena s uskim fugama. Tek u 20. stoljeću kamena pročelja postaju „popularnija“ od ožbukanih, te se žbuka uklanja i s ostalih građevina.

Sv. Liberan (Vidonje)

Kameni zid u zaseoku Štrbići-Janjići

Kameni zid u zaseoku Romići

Ožbukano pročelje u zaseoku Rudine-Katići

Kameni zid u zaseoku Solarevina

Kameni zid kuće u Rabi

Krovišta i krovni pokrovi

Krovišta su na ovom području uglavnom dvostrešna, a rijetko četverostrešna (uglavnom kod pojedinačnih primjera novije gradnje). Nagib krovnih ploha uvjetovan je vrstom pokrova, a najčešće se radi o nagibu od 33 - 45°. Kao i za gradnju zidova, kamen je bio osnovni materijal i za pokrivanje krovova. Kameni pokrov tražio je strmiji nagib krova, a veličina i dimenzije korištenih kamenih ploča ovisile su o njihovoj dostupnosti. Na lokacijama gdje kamena ima više koristile su se veće ploče postavljene dijagonalno u obliku romba, a gdje je kamen bio teže dobavljiv ploče su postavljane u redove uzduž horizontalne strehe. U posljednje vrijeme kameni pokrov najčešće se zamjenjuje užlijebljenim crijepom, rjeđe kupom kanalicom, i to često samo na središnjem dijelu krova, dok kamene ploče ostaju na zabatima i strehama.

Obzirom da kameni pokrov traži snažnu krovnu konstrukciju, ona je tradicionalno jednostavna i izvedena od drvene građe. S obzirom na slabiju dostupnost drva, dimenzije kuća često su uvjetovane upravo dimenzijama pronađene drvene građe. Često se u cijelom selu, zbog jednake dostupnosti materijala, izvode kuće približno jednakih dimenzija s krovovima približno jednakog nagiba čime se postiže sklad seoske cjeline.

Horizontalnu krovnu strehu, čiji zadatak je bilo tjeranjem kiše od zida poboljšati njegovu zaštitu, karakterizira blaži nagib u odnosu na ostatak krova. Radi dodatne zaštite drvenih otvora, iznad otvora su se izvodile produžene krovne strehe. Često se javljaju detalji kamenog ili limenog oluka kojima se s krova skupljala kišnica i odvodila u bunare ili gusterne u neposrednoj blizini kuće. Za ovo područje nije karakterističan produžetak rogova ispod strehe.

Pokrov od kamenih ploča u Vidonjama

Krovna konstrukcija u Vidonjama

Krovni pokrov kupom kanalicom u Vidonjama

Krovni pokrov crijepom u Goračićima

Krovni pokrov užlijebljenim crijepom u selu Nuga

Krovni pokrov kamenim pločama u Desnama

Podovi i međukatne konstrukcije

Podovi na tlu tj. podovi prostorija u prizemlju izvodili su se od nabijene zemlje ili, češće, od kamenih ploča položenih na zemlju ponekad fugiranih vapnenim mortom. Kamene ploče za pod bile su deblje od onih koje su se koristile za krovni pokrov i u pravilu se koristio čvršći kamen, otporniji na habanje.

Drvena građa koristila se za izradu međukatne konstrukcije koju su činili drveni grednici postavljeni na nazidnice paralelne s uzdužnim pročeljem građevine. Drvene nazidnice su se, u slučaju većih raspona, oslanjale na drvene stupove ili kamene konzole. Tako postavljeni drveni grednici nosili su pod od jednog sloja dasaka što je činilo međukatnu konstrukciju relativno male ukupne debljine. U pojedinim primjercima se ispod drvene konstrukcije postavljao strop od vapnene žbuke na letvicama ili trstici.

Različite etaže najčešće su se međusobno povezivale vanjskim kamenim stepenicama (solarima), a u novije vrijeme izvode se i drvene stepenice unutar samih kuća.

Drvena međukatna konstrukcija u Vidonjama

Unutarnje drvene stepenice u Vidonjama

Prozori i vrata

Otvori su jedan od arhitektonskih elemenata koji najviše pridonosi ukupnom izrazu pročelja. Dimenzionirani su kako bi se ostvarila optimalna temperatura u unutrašnjim prostorima, tj. kako bi se smanjili gubici topline zimi i pregrijavanje ljeti, ali u isto vrijeme omogućilo kvalitetno osvjjetljenje i provjetravanje.

Prozori su u obliku vertikalnih pravokutnika, dok su se kvadratni eventualno izvodili za pomoćne prostorije. Tradicionalno prozorsko krilo bilo je drveno, tankim šprlcima podijeljeno na dva ili više dijelova (ovisno o dimenziji otvora), s tankim staklom što je cijelo krilo činilo laganim. Kao zaštita od vanjskih utjecaja, sunca i kiše, prvo se počinju koristiti škure izrađene od dva međusobno okomita sloja dasaka. Od 19. stoljeća nadalje počinje uporaba grilja izrađenih od drvenog okvira i pomičnih dasčica kojima se omogućuje bolja regulacija propuštanja dnevnog svjetla.

Vrata su jednokrila s otvaranjem prema unutra. Izvodila su se najčešće kao drvena s horizontalnim ukladama s vanjske strane. Drveni elementi su ili ostavljeni nebojani ili su bojani u zelenu boju.

Za razliku od kuća izgrađenih u gradskim cjelinama, u seoskom graditeljstvu otvori su uokvireni kamenim okvirom bez dodatnih klesanih elemenata. Radi se o punom kamenu približno kvadratnog presjeka s utorima na koje se postavlja stolarija. Krila prozora i vrata u početku su se postavljala direktno na kameni okvir, a kasnije zbog jednostavnije izvedbe počinje ugradnja na prethodno postavljeni drveni okvir. Reprezentativni, stambeni, ulaz u kuću u pojedinim primjerima dodatno je naglašen izvedbom polukružnog okvira. Vidljive plohe samog kamenog okvira ručno su se obrađivale čekićem sa stanjenim i nazubljenim rubom.

Kameni okviri prozora i vrata u Pasičini

Vrata u selu Radoši

Vanjski prostori

Često su se kuće, uglavnom pripadnika iste šire obitelji, gradile tako da omeđuju zajednički vanjski prostor koji je redovito bio zasjenjen krošnjom stabala koja pruža hlad i omogućava rad na otvorenom. Kuće koje su bile smještene neposredno do javnog puta često su uz pročelje imale izvedenu kamenu klupu za odmor i rad.

Ograde

Parcelacija i ograđivanje pojedinih „parcela“ kakvo poznajemo danas u tradicijskim zaseocima nije postojalo. Pojedinačne „privatne parcele“ međusobno nisu bile odijeljene ogradom, a javni put nikada fizičkom barijerom nije bio odvojen od privatnog posjeda već je zaseoke karakteriziralo upravo to prožimanje privatnog i javnog korištenja prostora. Ograde su, ako su i postojale, uvijek imale isključivo utilitarnu funkciju – ograđivanje prostora za životinje, poljoprivredu i sl. Gradile su se od kamena u tehnici suhozida.

Ograda u Vidonjama

Ograda u Utavcima (Slivno)

Suhozid u zaseoku Bristova doca

Solari

Solari su vanjske stube karakteristične za kamene kuće. Tradicionalno su se gradile uz građevine koje su u prizemlju imale gospodarsku namjenu, a na katu stambenu. Takav raspored namjena uvjetovao je odvojene ulaze i vanjsko povezivanje etaža. Ispod terase solara često su se izvodila vrata za konobu koja su tako bila dodatno zaštićena od vremenskih utjecaja. Također, u zidovima ispod terase često su se izvodile niše za odlaganje stvari.

Baranovac
Vidonje
Bebići (Nova Sela)

Bunari i gusterne

Većinu naselja doline Neretve, kao i ostala naselja u priobalju koja se ne nalaze u neposrednoj blizini vode, obilježava nedostatak pitke vode. Svako domaćinstvo moralo se stoga osloniti na bunar ili gusteru kako bi osigurali vodu za sebe i stoku. Gusterne su u početku bile zajedničke za više obitelji, a pojila za stoku (tzv. lokve) najčešće je dijelila cijela seoska zajednica. Bunari se grade i uz poljoprivredne površine. Kasnije se uz kuće počinju graditi pojedinačne gusterne koje su vodu skupljale s krovova.

Gusterna u Utavcima

Gusterna u Vidonjama

Unutrašnji prostori

Kuhinja (kužina) je tijekom godina bila i ostala najvažnija prostorija svakog kućanstva. Do 17. stoljeća kuća je najčešće jednoprostorna s ognjištem u sredini prostorije. Daljnjim razvojem prostora ognjište se primiće jednom zidu, a kužine su bile zadimljene, crne i tamne prostorije. U brojnim primjerima one su „dograđene“ kao posebne prizemne građevine uz kuće na kat kako bi dim na što jednostavniji način izašao iz prostorije. U novije vrijeme ognjišta se zamjenjuju kaminima i rijetki su primjeri očuvani u originalnom izdanju.

Za ovo područje Dalmacije karakteristična su niska ognjišta izvedena ili u razini poda ili do maksimalne visine od tek nekoliko centimetara. Uz ognjišta su se izvodile drvene ili, češće, kamene klupe za okupljanje cijele obitelji.

Unutrašnjosti kuća u Vidonjama

Dimnjaci

Dimnjaci (fumari) nalaze se iznad prostorije s ognjištem i služe za odvod dima u atmosferu. Oblikovanje dimnjaka uvelike pridonosi cjelokupnom estetskom dojmu građevine, a njihovi oblici ovisili su o korištenom materijalu, vremenskim uvjetima i postojećoj tradiciji gradnje. Tradicionalni kameni dimnjaci su manji i jednostavniji, a dimnjaci građeni opekom najčešće se žbukaju vapnenom žbukom. U funkcionalnom smislu posebno je važno bilo zaštititi bočne otvore na zidovima dimnjaka kako bi se spriječilo vraćanje dima u kuću.

Na prostoru doline Neretve danas je vrlo malo sačuvanih zidanih dimnjaka u originalnom izdanju. Zamjenom kamenog pokrova i prenamjenom prostora nekadašnje kužine većina dimnjaka je uklonjena. U tradicionalnom obliku zadržane su jedino uzdignute krovne kućice iznad ognjišta. Takve krovne kućice izvodile su se uz samo sljeme krova, uglavnom slijedeći jednaki nagib kao i na ostatku krova.

Detalji

Glavne karakteristike tradicijske seoske arhitekture su racionalnost i logičnost. Stambene građevine građene su bez suvišnih ukrasnih detalja koji se ovdje pojavljuju jedino na primjerima sakralne arhitekture, ali i u tom slučaju vrlo suzdržano i nenametljivo. Jedan od razloga za manjak ukrasnih detalja na kućama su skromni životni uvjeti, ali svakako i nepodatnost kamena za jednostavno ukrašavanje.

Svi detalji koji se nalaze na pročeljima i u unutrašnjosti kuća imaju svoje racionalno objašnjenje i funkciju kojoj služe. Česti su primjeri niša koje su služile danju za odlaganje stvari te noću za držanje svijeća. Jednaku funkciju imaju i kameni istaci tj. konzole na pročeljima.

Niša u zidu u Vidonjama
Niše u zidu u Vidonjama
Zidna konzola u Radošima

Smjernice za zaštitu i razvoj ruralnih naselja

Planerske smjernice

U sklopu projekta CO-EVOLVE izrađene su planerske smjernice za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve. One sadrže smjernice za planiranje uvjeta gradnje u ruralnim naseljima doline Neretve koji će biti ugrađeni u prostorne planove gradova i općina.

Ruralna naselja doline Neretve danas su izložena nizu utjecaja koji potencijalno ugrožavaju njihovo očuvanje, a to su s jedne strane napuštanje naselja što dovodi do propadanja graditeljskih struktura te ekonomske promjene i promjene u načinu života što dovodi do novih prostornih zahtjeva koji, ukoliko nisu izvedeni stručno, mogu ugroziti izgled i stupanj autentičnosti cijelog naselja. U cilju očuvanja graditeljskih vrijednosti i prostornog identiteta ruralnih naselja mjere zaštite obuhvaćaju ne samo očuvanje i obnovu preostalih primjera tradicijske arhitekture i povijesnih građevina, već i očuvanje povijesne slike prostora i karakterističnih vizura.

Zaštita graditeljske baštine ruralnih naselja temelji se na načelu integralne zaštite prostora, te na očuvanju autentičnosti putem predviđenog očuvanja izvornih obilježja prostora. Modaliteti zaštite određuju se prema valorizaciji stupnja autentičnosti pojedinih ruralnih naselja. Kulturnu baštinu punopravno čine i jednostavna ostvarenja tradicijske gradnje, koja su nositelji prostornog identiteta manjih mjesta te bi ih trebalo čuvati

u izvornom obliku i namjeni. Ovaj tip kulturnog naslijeđa ima kulturno-povijesnu, ambijentalnu, arhitektonsku, etnološku i dokumentarnu vrijednost, stoga je nužno njezino istraživanje te stručna i pažljiva obnova graditeljske i druge baštine.

Ciljevi zaštite graditeljskog naslijeđa ruralnih naselja doline Neretve su:

- očuvanje povijesne slike sela / zaseoka i okolnog prostora kao nedjeljive cjeline;
- vrednovanje i zaštita mjesne graditeljske baštine, te njezino prenošenje sljedećim generacijama;
- očuvanje i obnova svih građevina i sklopova s kulturno-povijesnim ili ambijentalnim obilježjima, te povijesnih javnih prostora i puteva i njihove opreme;
- sprječavanje radnji koje bi ugrozile integritet i kulturni identitet mjesta i njegove materijalne baštine;
- zaštita i očuvanje prirodnog i kultiviranog krajolika kao osnovne prostorne vrijednosti;
- očuvanje povijesnih trasa i oblikovanja puteva, te povijesne parcelacije i krajolika;
- reguliranje svih oblika izgradnje i svih zahvata u prostoru, kako bi se očuvale prepoznate vrijednosti ruralnih krajolika.

Očuvanjem prostornog identiteta ruralnih krajolika stvaraju se mogućnosti za gospodarski razvoj u specifičnim oblicima turizma, ali pritom treba paziti da razvoj turizma ne ugrozi temeljnu osnovu privlačnosti navedenih prostora.

S obzirom na specifičnost kulturno-povijesnog nasljeđa i stupanj očuvanosti izvornih graditeljskih struktura u tradicijskim se naseljima omogućuje rekonstrukcija postojećih stambenih i gospodarskih sklopova i to u obliku održavanja, sanacije, rekonstrukcije i prenamjene. U pojedinim se naseljima dopušta i gradnja novih stambenih i gospodarskih sklopova.

Preporuka je da se tradicijski izgrađeni stambeni i gospodarski sklopovi zadržavaju u prostoru uz mogućnost rekonstrukcije. Pritom je važno da se zadrži povijesna tlocrtna matrica, povijesna parcelacija i povijesne komunikacije. Dopušta se mogućnost izgradnje suvremenih pratećih sadržaja (manji bazeni, natkrivene terase, komini, sanitarni čvorovi i sl.). Povijesne građevine potrebno je obnoviti cjelovito, zajedno s njihovim neposrednim okolišem (dvorištem, vrtom, poljoprivrednom površinom, pristupom, gustinama i sl.).

U tradicijski izgrađenim naseljima ruševne građevine može se, poštujući povijesnu tlocrtnu matricu (vanjske dimenzije zgrade) zamijeniti zamjenskim građevinama uklanjanjem ruševnih elemenata. Dogradnje je potrebno oblikovno uskladiti s izvornom graditeljskom strukturom.

U slučaju zamjenske gradnje, kao i kod rekonstrukcije postojećih zgrada, svi elementi relevantni za određivanje zahvata u prostoru – oblik i veličina građevinske parcele, namjena, veličina i oblikovanje građevine te njezin smještaj na parceli, uređenje parcele, način priključenja parcele i građevine na prometnu površinu i komunalnu infrastrukturu – moraju se podrediti ograničenjima i obvezama koje proizlaze iz urbanističkih i arhitektonskih specifičnosti pojedine lokacije.

Ukoliko se u naseljima dopušta nova gradnja, istu je potrebno predvidjeti u neposrednoj blizini postojeće građevne strukture naselja tako da slijedi propozicije gradnje tradicijskog graditeljstva koje je već definiralo mjerilo ambijenta u kojem se nalazi (nizovi, sklopovi). Pri tome se mora poći od činjenice da je postojeći oblikovni izraz neizbježno imao svoje povijesne stupnjeve razvoja bilo invencijom autora i promjenom funkcionalne osnove, bilo tehničkim mogućnostima civilizacijskog razvojnog procesa, pa se njegova suvremena realizacija ne bi smjela svesti na doslovnu kopiju povijesnih oblika, nego na kreativnu eksplikaciju koju uvažava postojeći trenutak i potencijal autora vodeći računa o prostorno-urbanom kontekstu.

Smjernice za obnovu tradicijske arhitekture

Hrvatska obala već je godinama preizgrađena kućama za odmor, stoga revitalizacija ruralnih zaseoka u zaleđu posljednjih godina nailazi na poseban interes investitora, ali i samih vlasnika napuštenih građevina. Životni vijek postojećih građevina može se produžiti redovitim i stalnim održavanjem, što je u konačnici i dugoročno isplativije jer bilo kakva duža neaktivnost dovodi do potrebe za ozbiljnijim, drastičnijim i u pravilu skupljim popravcima.

Iako su tradicionalne kuće bile prilagođene za život mnogobrojnih obitelji, danas one ipak ne zadovoljavaju standarde osnovnih uvjeta za život. To se prvenstveno odnosi na pozicije prostorija koje se tradicionalno nisu nalazile unutar stambenih objekata kao što su npr. kuhinje i sanitarni čvorovi, te na pojedinačne tehničke nedostatke čijim popravkom se mogu ostvariti optimalna fizikalna svojstva građevina.

Vrlo bitno je potreban sadržaj prilagoditi zatečenoj građevini, a ne obrnuto tj. nije preporučljivo građevinu nadograđivati kako bi se ista prilagodila zamišljenom sadržaju i funkciji. Ukoliko nadogradnje nije moguće izbjeći, treba ih izvesti uz razumijevanje tehnika lokalnog graditeljstva. To može biti na način da se slijede gabariti i nagibi krova postojećih građevina, raspored otvora na pročeljima i sl. čime se čuva izvorni karakter građevine.

Kod svih intervencija preporučljivo je koristiti prirodne materijale, koji uz pravilno i redovito održavanje imaju duži vijek trajanja od drugih, „suvremenijih“, varijanti. Svi elementi tradicijske seoske kuće su racionalno postavljeni i rezultat su stvarne potrebe. Nije ih dobro kopirati samo kao dekoracije.

U nastavku su navedene smjernice za sanaciju i obnovu tradicijske arhitekture raščlanjene po pojedinim temama ili elementima tradicijske arhitekture. Navedene su i obrazložene najčešće pogreške uočene prilikom obilaska terena.

Temelji

Tradicionalni temelji izvodili su se zasipavanjem temeljenih jama kamenom lomljenjem u suhoj izvedbi ili u vapnenom mortu. Kod starih kamenih kuća izgrađenih na čvrstom stjenovitom tlu rijetko su zabilježeni slučajevi popuštanja temelja. Problem nastaje kada se kuće grade na nejednolikom tlu tj. dio temelja izveden je na čvrstoj (stjenovitoj) podlozi, a dio na slabijoj (zemljanoj) podlozi – na primjer kuće građene u kontaktnoj zoni brda i polja. Prije odabira metode sanacije tj.

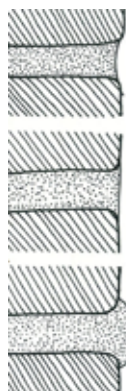
ojačavanja temelja potrebno je izvršiti geomehaničke istražne radove koji će odrediti materijal i dubinu temelja te vrstu tla na kojem se kuća nalazi.

Ojačavanje temelja moguće je ostvariti izvođenjem armirano-betonske trake po vanjskom obodu temelja, podbetoniranjem temelja ili injektiranjem smjese čija svrha je ojačanje strukture temelja. Najčešće je dovoljno, ako je temelj preplitak, izvesti armiranobetonski „plašt“ uz vanjski obod temelja.

Tradicionalne kuće često imaju visinu etaže nižu od današnjih standarda, pa se u tom slučaju, kako bi se spustila razina poda prizemlja ili podruma, izvodi podbetoniranje temelja. Ako je građa temelja rahla i treba ju ojačati, u temelje je potrebno injektirati tvornički predgotovljene smjese ili se eventualno za manje zahtjevne građevine može koristiti smjesa vapna i bijelog cementa (sadrži manje soli od običnog cementa). Ako se izvodi sanacija i ojačavanje temelja potrebno je paralelno izvesti i sanaciju (hidroizolaciju) vanjskih zidova od prodora vlage izvedbom drenaže. Također, potrebno je i dodatno izolirati dio zida u tlu kako bi se spriječio eventualni prodor vlage u visinu. Ukoliko je do prodora vlage već došlo, postojeću unutarnju žbuku je potrebno sanirati injektiranjem zidova, što je moguće izvesti i iznutra.

Zidovi

Oštećenja na zidovima pojavljuju se u obliku kosih ili vertikalnih pukotina, trbušastih izbočina, nagnuća zida i sl.. Zidovi se najčešće oštećuju zbog slabljenja temelja ili tla ispod građevine, prodiranja vlage u koja uzrokuje popuštanje vezivnog

PRAVILNO

fuga upuštena nekoliko milimetara

NEPRAVILNO

fuga u ravni zida

NEPRAVILNO

izbočena fuga

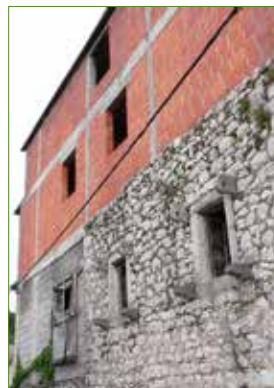

Loš primjer nadogradnje stare kuće

sredstva, popuštanja krovne konstrukcije, djelovanja potresa ili drugog opterećenja. Tako oslabljene ili oštećene zidove potrebno je sanirati.

Najčešći sanacijski zahvat je fugiranje tj. obrada sljubnica (fuga), koje korištenjem odgovarajućih materijala osigurava trajnost i bolja statička svojstva zida. Fuge se očiste do dubine 2-3 cm i u njih se ugrađuje novo vezivo. Vapneni mort se tradicionalno koristio kao vezivno sredstvo za gradnju kamenih kuća, a i danas je najbolji odabir materijala za naknadnu ispunu. Iako se sporo veže i traži pažljiv rad i održavanje nakon ugradnje, vapneni mort je elastičan materijal koji dopušta da kamena konstrukcija tijekom godina „radi“. Najčešće se, zbog

Loš primjer nadogradnje stare kuće

Primjeri pogrešnog oblaganja pročelja tankim kamenim pločama

brzine vezanja, za ispunu sljubnica pogrešno odabire cementni mort. Radi se o tvrdom i krutom materijalu kod kojeg u slučaju prodiranja vode počinje kristalizacija soli iz cementa koja tako potiče proces propadanja konstrukcije, te zidovi fugirani cementnim mortom često pucaju. Kako bi se spriječilo zadržavanje vlage na spoju kamena i morta, fuge se moraju izvesti upuštene u odnosu na ravninu kamena. Često se pogrešno izvode preširoke fuge koje kasnije pokušavaju ispraviti „crtanjem“ linija po sredini fuge.

Kako bi se stvorio dojam „stare kamene kuće“, nove ili rekonstruirane građevine se često oblažu kamenim pločama. Pri tome se koriste tanke ploče tradicionalno korištene za oblaganje podova na tlu ili kao materijal za krovni pokrov. Rezultat takve obrade fasade su kuće koje ne postižu željeni dojam „teške i masivne“ izgradnje, već se jasno čita da se radi o tanjoj, plošnoj, dvodimenzionalnoj oblozi.

Toplinska izolacija i izolacija od vlage

U trenutku gradnje tradicionalnih kamenih kuća izolacijski materijali kakve danas koristimo nisu postojali. Upravo zbog toga je problem vlage u starim kućama čest. S obzirom da se vlaga u podove i zidove diže iz tla, najugroženije su upravo kuće s u potpunosti ukopanim podrumom (konobom) ili djelomično ukopane kuće građene na kosom terenu. Kako bi se postigla optimalna hidroizolacija poda na tlu, postojeći pod (najčešće su u pitanju kamene ploče) je potrebno ukloniti te izvesti hidroizolaciju i pod sa željenom završnom obradom hodne plohe ovisno o namjeni prostorije u kojoj se pod nalazi. Ako se radi o manjoj količini vlage koja se nalazi na zidovima kuće istu je moguće sanirati žbukanjem zidova hidrofobnim žbukama koje upijaju dio vlage. Ako je u pitanju ozbiljnije prodiranje vlage u unutrašnjost kuće, potrebno je izvesti ozbiljnije mjere sanacije kao što je npr. izvedba drenaže u kontaktnoj zoni tla i zida. Drenaža je najuobičajeniji način izolacije od vlage koju uzrokuje procjeđivanje oborinskih voda. Zidovi se, dodatno, od kiše mogu zaštititi izvedbom streha koje kišnicu tjeraju dalje od kuće te izvedbom žljebova i oluka kojima se voda s krova kontrolirano odvodi do bunara ili gusterne.

Kao što je već navedeno u poglavlju o osnovnim elementima tradicijskih kuća, zidovi kamenih kuća uglavnom su građeni u debljini od 50 do 65 cm čime su postignuta optimalna fizikalna svojstva građevine. Zbog toga je takve zidove rijetko kad potrebno dodatno toplinski izolirati. Za razliku od zidova, međukatne konstrukcije i krovništa nemaju zadovoljavajuća izolacijska svojstva te ih je potrebno dodatno toplinski i zvučno izolirati. Najbolje rješenje je postav toplinske ili zvučne izolaci-

je između rogova krovništa tj. između nosivih greda međukatne konstrukcije čime se ne mijenja tj. ne povećava ukupna debljina konstrukcije.

Krovovi i međukatne konstrukcije

Tradicionalni kameni krov je na mnogim dotrajalim kamenim kućama potrebno djelomično ili potpuno rekonstruirati. Kamene ploče su najčešće polagane „u suho“ s minimalnim korištenjem vapnenog morta (uglavnom samo na zabatima i strehama) te je takvim krovovima uglavnom potrebno poboljšati hidroizolacijska svojstva postavom hidroizolacije ispod potkonstrukcije.

Zbog jednostavnije izvedbe i lakše dostupnosti materijala, kameni pokrov se često prilikom rekonstrukcije mijenja pokrovom od kupe kanalice ili užlijebljenog crijeva. Kupa kanalice se treba postavljati u vapneni mort koji je i dovoljno čvrst i dovoljno elastičan materijal te tako omogućuje laganu zamjenu i popravak pojedinačne kupe. Najčešća pogreška je postavljanje ovakvog pokrova u cementni mort, kod kojeg se prilikom zamjene jedne kupe oštetiti još i nekoliko susjednih. U novije vrijeme većinu tradicionalnih pokrova zamijenio je pokrov od užlijebljenog crijeva, često većinom samo u središnjem dijelu krova, dok su na zabatima i strehama ostale kamene ploče. Radi se o laganom pokrovu koji se postavlja bez morta, što ga bez dodatne ukrute i izolacije ne čini dovoljno otpornim na vanjske utjecaje.

Različiti materijali pokrova krova

Prilikom rekonstrukcije tradicionalnih kuća potrebno je voditi računa i o obnovi drvenih međukatnih konstrukcija. Tamo gdje je to moguće treba zadržati podgled drvenih greda te eventualno dotrajale grede zamijeniti novima iste ili slične vrste i obrade. Posebnu pozornost treba posvetiti i ojačavanju veze drvene konstrukcije i kamenog zida. Drvena konstrukcija se ojačava postavljanjem dodatnih slojeva dasaka, laganim betonom i sl.

Zamjenu međukatnih konstrukcija betonskom pločom trebalo bi izbjegavati zbog dodatnog opterećenja na zidove i temelje što može dovesti do njihovog oštećenja. Takvi zahvati posebno su se problematičnima pokazali u slučajevima potresa kada u pravilu dolazi do jačih oštećenja zidova nego u primjerima drvenih međukatnih konstrukcija.

Prozori i vrata

Tradicionalno korištene materijale i obradu otvora trebalo bi i prilikom obnova tradicijskih kuća poštovati i koristiti u što većoj mjeri na originalan način. Zbog želje za dobivanjem što većih površina stakla, često se prilikom adaptacije objekata koristi aluminijska ili PVC stolarija. Osim što se takvi materijali oblikovno ne uklapaju u tradicionalna pročelja, ni s ekološkog stajališta nisu prihvatljivi. Za razliku od drvene stolarije, aluminijska i PVC stolarija ne traži nikakvo održavanje, ali ih je nakon bilo kakvog oštećenja jednostavnije i isplativije baciti i zamijeniti novom.

Radi zaštite drva, drvene prozore i vrata potrebno je redovito održavati tj. svakih nekoliko godina premazivati bojom. Ukoliko nije moguće primijeniti kovačke okove, potrebno je

PVC stolarija na tradicijskoj građevini

Primjeri "lažnih" kamenih okvira

koristiti što jednostavnije industrijske okove, bez nepotrebnih imitacija „starinskih“ oblika. Probijanje novih otvora za prozore i vrata trebalo bi izbjegavati, a ukoliko je to ipak nemoguće izbjeći, prije bilo kakvih intervencija potrebno je konzultirati stručnjaka kako se statička ravnoteža cijele građevine ne bi poremetila.

Jedna od češćih pogrešaka koja se izvodi prilikom probijanja novih ili rekonstrukcije postojećih otvora je i postavljanje imitacija tradicionalnih kamenih okvira. Uglavnom se radi o ugradnji „lažnih“ kamenih elemenata od tankih kamenih ploča kojima se oblažu vidljive strane betonskog okvira. Montaža je u tom slučaju jednostavnija nego kod ugradnje masivnih elemenata, ali je trajnost višestruko manja, a ušteda materijala u

Primjer "lažnih" kamenih okvira

cijeloj investiciji predstavlja zapravo zanemarivu stavku. Imitacije kamenih okvira pokušavaju se izvesti i „crtanjem“ ruba okvira na pročeljima što, ni u ovom slučaju, ne postiže željeni dojam snažne i masivne gradnje.

Unutrašnji prostori

Žbuka

Unutrašnji prostori, osim kuhinje i konobe, najčešće su bili ožbukani. Danas se, kako bi se stvorio „starinski“ ugođaj, čak i u ostalim prostorijama unutrašnjosti pogrešno ostavljaju neožbukani kameni zidovi, često s neoprezno obrađenim fugama. Pravilnije bi bilo sve prostorije ožbukati uz, eventualnu, prezentaciju kamena na samo jednom zidu. Žbuka na zidovima ne bi trebala biti savršeno ravna, već bi trebala pratiti nepravilnosti i nesavršenosti zidne plohe. Ožbukani zidovi olakšavaju i provođenje potrebnih instalacija u unutrašnjosti, tako da se vodovi provode ispod žbuke, dok na ogoljenim kamenim zidovima treba paziti da oni ne budu na vidljivim mjestima.

Prostorije

Kako bi se osigurali osnovni uvjeti za život, u starim kućama je potrebno urediti prostorije koje se tradicionalno i nisu nalazile u unutrašnjosti kuće. Prvenstveno se ovdje radi o sanitarnim čvorovima (WC-i i kupaonice) koji su se u starim kućama nalazili u vanjskim, izdvojenim prostorijama. Bez ovih prostorija unutar same kuće suvremeni život je danas nezamisliv, a njihovo dodavanje je jedna od najzahtjevnijih intervencija prilikom adaptacije. Ako se sanitarni čvor izvodi na katu, na podu treba izvesti vodonepropusnu laganu armiranobetonsku ploču (debljine 5-6 cm) kako bi se spriječila oštećenja drvene međukatne konstrukcije. Na tako postavljenu ploču postavlja se pod s odabranom završnom oblogom, najčešće keramičkim pločicama. Zidove također, do željene visine, treba obložiti keramičkim pločicama. Prilikom odabira pločica nije preporučljivo birati motive koji imitiraju starinske.

Oprema

Namještaj u seoskim domaćinstvima bio je skroman, uglavnom drveni, a u pojedinim objektima sačuvane su i originalne kamene klupe. Pri obnovi bi očuvani namještaj trebalo zadržati, a ostale elemente prilagoditi suvremenim potrebama. Često se, neprimjereno, predmeti gospodarske namjene koriste kao dekorativni element u stambenim interijerima. Takve prostore ne treba pretrpavati namještajem već isti treba birati racionalno i logično sukladno namjeni prostorije u kojoj se nalazi.

Primjeri dobre prakse

Vila Danica, Dragovija

Zaseok: Dragovija
 Grad: Metković
 Namjena: kuća za odmor
 Izgradnja: druga polovica 18. st.
 Rekonstrukcija: 2015 - 2019.
 Investitor: privatni (obitelj Musulin)
 Fotografije: Marin Veraja

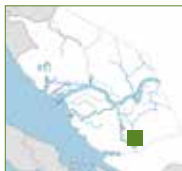
Kuća za odmor *Vila Danica* nalazi se u selu Dragovija, 4 km sjeverozapadno od Vida. Originalna kuća bila je jednodoborna prizemnica, sagrađena u drugoj polovici 18. stoljeća. 2015. godine započela je adaptacija i rekonstrukcija postojeće građevine pri čemu su korišteni prirodni materijali (kamen, opeka i drvo). Najveći problem prilikom rekonstrukcije bila je nepristupačnost lokacije, kao i nedostatak osnovne komunalne infrastrukture (u selu ne postoji vodovod ni mreža elektroopskrbe).

Tijekom obnove na kući je sagrađen kat, zamijenjen je originalni krovni pokrov te je ureden prostor oko kuće (terasa, igralište, bazen). Kuća koristi obnovljive izvore energije. Na krovu se nalazi fotonaponski sustav - radi se o otočnom sustavu koji proizvedenu energiju skladišti u baterije (baterijska banka od 12 baterija). Uzevši u obzir prosječnu potrošnju električnih uređaja, kuća bez punjenja može funkcionirati 4 dana.

Agro etno park Žabac

Zaseok: Badžula
Općina: Zažablje
Namjena: ugostiteljsko – turistička
Izgradnja: 2019.
Investitor: privatni (obitelj Mijoč)
Fotografije: vlasnici

Agro etno park Žabac pozitivan je primjer širenja turističke ponude u dolini Neretve. Naime, kako bi se turističkim posjetiteljima osigurao što kvalitetniji i raznolikiji boravak potrebno je, osim smještajnih kapaciteta, planirati i prateće sadržaje. Gradnja građevina etno parka završena je 2019. godine kada su i otvoreni za posjetitelje. Kompleks je izgrađen na rubu močvarnog područja koristeći prirodne materijale (drvo) s ciljem predstavljanja kulture te tradicije i načina života u dolini Neretve. Osim restorana s ponudom autohtone neretvanske kuhinje, na prostoru agro etno parka nalazi se i imanje za odmor. U objektu se nudi i organizacija škole u prirodi, igralište za djecu, bučalište, fotosafari i drugi sadržaji važni za turističku ponudu doline Neretve.

Vila Lovor i Vila Pinjol, Podčempres

Zaseok: Rudine - Podčempres
Grad: Ploče
Namjena: kuća za odmor
Izgradnja: početak 19. stoljeća
Rekonstrukcija: više godina
Investitor: privatni (obitelj Štula)
Fotografije: vlasnici

Vila Lovor i Villa Pinjol nalaze se u zaseoku Rudine - Podčempres, u neposrednoj blizini Baćinskih jezera. Kuće su izvorno sagrađene početkom 19. stoljeća, no zbog višegodišnjeg zane-marivanja i neodržavanja s vremenom su počele propadati. Sadašnji vlasnici kupili su ruševine te ih tijekom nekoliko godina samostalno obnavljali slijedeći principe tradicijske arhitekture. Vile se nalaze jedna pored druge i danas funkcioniraju kao turistički smještaj visoke kategorije. Osim pojedinačnog uređenja kuća, velika je pažnja posvećena uređenju okućnica u duhu tradicijskog graditeljstva. U tako oblikovane okućnice skladno su uklopljeni novi elementi neizbježni u ovom tipu smještaja (bazen, sportski tereni).

Suvremena arhitektura u povijesnim prostorima

U naseljima u kojima je definirana cjelina oblikovnog izraza svaki zahvat u prostoru mora polaziti od te činjenice kreativno se uklapajući i zaokružujući postojeće vrijednosti. Pri tome se mora početi od činjenice da je postojeći oblikovni izraz neizbježno imao svoje povijesne stupnjeve razvoja bilo invencijom autora i promjenom funkcionalne osnove, bilo tehničkim mogućnostima civilizacijskog razvojnog procesa. Stoga su i u povijesnim prostorima moguće i legitimne suvremene realizacije, ali one moraju voditi računa o prostornom kontekstu u kojem nastaju. Suvremene realizacije ne bi se smjele svesti na doslovnu kopiju povijesnih oblika, a pogotovo ne na stvaranje „lažne povijesti“ korištenjem neprimjerenih i neautentičnih elemenata, što je nažalost česta pojava u našem prostoru.

U naseljima koja nisu zaštićena kao kulturno-povijesne cjeline dobrodošle su i kreativne suvremene eksplikacije koje uvažavaju postojeći **tehnološki trenutak i potencijal autora** vodeći računa o prostorno-urbanom kontekstu. U područjima u kojima je prisutno miješanje bilo povijesnih, bilo regionalnih izraza arhitektonski zahvati u prostoru mogu krenuti od ambijentalnih vrijednosti, nadopunjujući ih, ovisno o invenciji autora, primjenom bilo regionalnog, bilo općega suvremenog arhitektonskog jezika građenja. Suvremeni arhitektonski izraz ne smije se svesti na kopiju inozemnih uzora nego bi morao biti kreativna interpretacija mogućnosti vezana uz kontekst u kojemu nastaje.

Dobar primjer takvog pristupa je ladanjski sklop u pelješkom naselju Konštari arhitekta Davora Bušnje. On polazi od osnovnih elemenata tradicijskog graditeljstva koje kreativno interpretira suvremenim arhitektonskim jezikom koristeći tradicijske materijale i pazeći da se mjerilom skladno uklopi u postojeći kontekst.

Ladanjski sklop Konštari

Zaseok: Konštari
Općina: Ston
Namjena: stambena
Izgradnja: 2017.
Investitor: privatni
Arhitekt: Davor Bušnja
Suradnici: Špela Kočevar, Javier Santome
Fotografije: Davor Bušnja, Marko Ercegović

Kuća na Pelješcu arhitekta Davora Bušnje smještena je u zaseoku Konštari na prostoru Općine Ston. Nekada zapušteni stambeni sklop rekonstruiran je uporabom suvremenih i tradicijskih materijala te suvremenom arhitektonskom interpretacijom prostornih elemenata karakterističnih za mediteransko podneblje. Korištenjem ogradnog zida istovremeno je postignut osjećaj zaštićenosti unutar kompleksa, ali su zadržane i postojeće vizure prema okolnom pejzažu. Upravo ograđivanjem vanjskog prostora omogućeno je neometano korištenje vanjskih sadržaja kao što su vanjski komin, bazen i vanjska blagovaonica. Rekonstrukcija ovog sklopa pozitivan je primjer kreativne arhitektonske interpretacije karakterističnih obilježja tradicijskog graditeljstva uporabom suvremenih materijala te skladnim uklapanjem u okolni kontekst. Ovaj projekt Udruženje hrvatskih arhitekata nominiralo je za nagradu "Drago Galić" za najuspješnije ostvarenje na području stambene arhitekture u 2017. godini.

Zakonodavni okvir za izvedbu zahvata u prostoru

Zašto prostorno planiranje?

Prostor je ograničeni resurs, zato se štiti krovnim zakonskim dokumentima. Prostornim planiranjem osiguravaju se uvjeti za ravnomjeran prostorni razvoj usklađen s gospodarskim, društvenim i okolišnim polazištima te uvjeti za korištenje, zaštitu i upravljanje prostorom kao osobito vrijednim i ograničenim dobrom. Time se ostvaruju pretpostavke za društveni i gospodarski razvoj, zaštitu okoliša i prirode, vrsnoću gradnje te zaštita i racionalno korištenje prirodnih i kulturnih dobara. Prostorno planiranje preduvjet je za ostvarenje kvalitetnog i humanog razvoja naselja. Njime se potiče kvaliteta, kultura i ljepota oblikovanja prostora.

Uređenje prostora putem prostornih planova važan je preduvjet za povećanje kvalitete života. Svako naselje, ovisno o veličini, mora imati određene funkcije i sadržaje kako bi se zadovoljile potrebe stanovnika. Prostornim planom stvaraju se preduvjeti da se omogući izgradnja svih potrebnih funkcija i sadržaja. Nadalje, prostorni planovi propisuju uvjete građenja, što je osobito važno u osjetljivim predjelima kao što su predjeli vrijednog prirodnog i kulturnog naslijeđa. Neprimjereni zahvati u takvim predjelima mogu ugroziti lokalni identitet ali i gospodarsku osnovu. U prostorima koji nisu skladno oblikovani ljudi nerado žive a turisti ih nerado posjećuju.

Građenje na vlastitu odgovornost

Zbog nepoznavanja ili nepoštivanja pravila za građenje koja su definirana prostornim planovima, gradi se na moguće opasnim mjestima za izgradnju i dovodi u opasnost ljudske živote i materijalna dobra. Također, ukoliko se ne uvažava osjetljivost prostora, mogu se ugroziti osnovne prirodne sastavnice potrebne za život, primjerice, plodna poljoprivredna zemljišta ili izvorišta vode za piće. Očuvanje prostorne osobnosti i zaštita prostora važna je za zajedničku dobrobit zajednice a to može biti ugroženo neprimjerenim intervencijama pojedinaca. Time se smanjuje kvaliteta životnog i radnog okoliša te umanjuje vrijednost nekretnina ostalih vlasnika koji teže životu u skladno oblikovanom prostoru.

Sustav prostornog uređenja

Planiranje je proces usuglašavanja interesa u prostoru, a prostorni plan je dokument kojim se određuje način korištenja zemljišta. Plan propisuje način na koji će se graditi, infrastrukturno povezivati i zaštititi prostor. Prostorni se planovi donose na državnoj, područnoj (regionalnoj) i lokalnoj razini i moraju biti međusobno usklađeni.

Tko planira prostor?

Prostorne planove naručuju gradovi i općine (za lokalnu razinu), odnosno županija za regionalnu razinu. Izrađuju ih stručnjaci za prostorno planiranje. Prostornim planovima uređuje se ukupni prostor države, županije ili grada/općine. Urbanističkim planovima uređenja uređuje se prostor naselja ili neke izdvojene zone specifičnog tipa korištenja – turizam, proizvodnja, poslovni sadržaji.

Kako se planira prostor

Prostorni plan županije je temeljni planski dokument koji razrađuje osnovne smjernice državne strategije i određuje elemente uređenja prostora od županijskog interesa.

Prostorni plan uređenja grada ili općine je temeljni planski dokument jedinice lokalne samouprave koji određuje način korištenja, namjenu, infrastrukturu, oblikovanje, obnovu i sanaciju građevinskog i drugog zemljišta. Osim navedenog, određuje uvjete za zaštitu okoliša te zaštitu spomenika kulture i osobito vrijednih dijelova prirode u općini, odnosno gradu. Osnovne smjernice za gradnju na pojedinom prostoru u načelu se nalaze u prostornom planu grada ili općine.

Urbanistički plan uređenja detaljnije određuje uvjete uređenja pojedinog naselja ili građevinskog područja određene specifične namjene (ugostiteljsko-turistička, sportska, poslovna, proizvodna, i sl.). Međutim, njegovo donošenje nije obavezno (osim za specifične slučajeve) pa je mala vjerojatnost da je za neko ruralno naselje donesen i ovakav detaljniji plan.

Sudjelovanje javnosti u prostornom planiranju

U postupcima izrade i donošenja prostornih planova javnosti je zakonom osigurano sudjelovanje. Početak izrade svakoga prostornog plana objavljuje se u javnom glasilu te na mrežnim stranicama grada/općine ili županije koja pokreće izradu prostornog plana. U toku izrade prostornog plana provodi se obvezno jedna javna rasprava, a ponekad i više njih. Zainteresirana javnost daje primjedbe na prijedlog prostornog plana koje mogu biti prihvaćene ili ne, i one su temelj za doradu plana.

Osim što sudjeluje u izradi plana, javnost se može uključiti u prostorno planiranje na način da inicira izradu prostornog plana ili njegovih izmjena i dopuna. Ovisno o razini plana inicijativu je potrebno uputiti regionalnoj (županijskoj) ili lokalnoj upravi (grad ili općina).

Gdje izvršiti uvid u plan?

Zakonom je zajamčeno da svatko ima pravo pristupa informacijama, odnosno podacima o prostoru, pa tako i o prostornim planovima koji su na snazi. Svi prostorni planovi dostupni su u informacijskom sustavu prostornog uređenja kojega za područje Dubrovačko-neretvanske županije vodi Zavod za prostorno uređenje Dubrovačko-neretvanske županije. Uvid u planove moguć je na njihovim mrežnim stranicama: <http://zzpudnz.hr/>.

Uvid i planove lokalne razine moguć je i u svim gradovima i općinama. Planovi su većinom dostupni i u digitalnom obliku na mrežnim stranicama grada/općine.

Kako krenuti s gradnjom u skladu s planom?

Poslove projektiranja, odnosno izrade idejnih, glavnih, izvedbenih i drugih projekata obavljaju osobe ovlaštene za poslove prostornog uređenja i gradnje. Arhitekti su stručne osobe koji imaju formalnu izobrazbu da mogu biti povjerenik investitora u svakoj fazi projektiranja i građenja, čuvati ih od pogrešnih odluka i štititi ih od iskorištavanja. Arhitektonska je profesija regulirana profesijom što znači da arhitekti snose odgovornost za zakonodavni aspekt ali i odgovornost za kulturu građenja. Oni su istovremeno povjerenik investitora i javnosti, jamac kulture građenja i zaštite okoliša.

Popis svih ovlaštenih arhitekata javno je dostupan dokument, a može se pronaći na mrežnim stranicama Hrvatske komore arhitekata (<https://www.arhitekti-hka.hr/>).

Izvori

Pouke baštine za gradnju u hrvatskom priobalju

Autori: Joško Belamarić, Sanja Buble, Anita Gamulin, Andro Krstulović – Opara, Goran Nikšić, Joško Plejić, Ana Šverko

Izdavač: Hrvatska gospodarska komora
Godina izdanja: 2007.

Nastanak ove knjige potaknuli su problemi koje uzrokuje prekomjerna izgradnja i nekvalitetna arhitektura na prostoru jadranske obale. U knjizi su detaljno opisani oblici, materijali i tehnike tradicijskog graditeljstva i njihova suvremena primjena.

Tradicijska kamena kuća dalmatinskog zaleđa

Priručnik za obnovu i turističku valorizaciju

Autor: Zdravko Živković
Izdavač: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova

Godina izdanja: 2015.

Priručnikom se nastoje dati upute za obnovu tradicijskih građevina kako bi se na taj način potaknuo razvoj ruralnog turizma u dalmatinskom zaleđu. Detaljno su opisani osnovni elementi, tehnike i materijali gradnje te su dane smjernice za kvalitetnu obnovu.

Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo

Autor: Zdravko Živković
Izdavač: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine
Godina izdanja: 2013.

Knjiga detaljno opisuje karakteristike tradicijskog graditeljstva na prostoru cijele Republike Hrvatske. Primjeri tehnika i materijala korištenih za gradnju u prvom dijelu su raščlanjeni na pojedinačne elemente tradicijske arhitekture, a u drugom dijelu knjige prikazani su karakteristični oblici građevina po regijama.

Priručnik za bavljenje seoskim turizmom

Autor: Robert Baćac
Izdavač: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske
Godina izdanja: 2011.

Priručnik je nastao s ciljem da se prikupe i obrade sva znanja i korisne informacije vezane za seoski turizam, a u isto vrijeme omogući očuvanje slikovitosti i životnosti sela i privlačnosti seoskog načina života. Uz detaljno opisane korake razvoja seoskog turizma od ideje do uspješnog poslovanja, opisani su i kvalitetni primjeri iz drugih zemalja EU.

Impressum

Izdavač

Regionalna razvojna agencija Dubrovačko-neretvanske županije - DUNEA

Za izdavača

Melanija Milić, ravnateljica

Autori teksta

Nikša Božić, dipl.ing.arh.
Marijana Zlodre, mag.ing.arch.

Fotografije (ako nije drugačije navedeno)

Nikša Božić, Sandra Jakopce, Marijana Zlodre, Jurica Zovkić

Grafičko oblikovanje

Alen Šimek

Dubrovnik, 2019.

Ova publikacija nastala je kao dio **Smjernica za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve na projektu CO-EVOLVE**

Stručni izrađivač smjernica:

APE d.o.o. za arhitekturu, planiranje
i ostale poslovne djelatnosti, Zagreb

Voditelji izrade:

Nikša Božić, dipl.ing.arh.
Sandra Jakopce, dipl.ing.arh.

Koordinator od strane naručitelja (DUNEA):

Ivana Prce, mag.medior.publ.

Stručna suradnja i stručna koordinacija za naručitelja:

Zavod za prostorno uređenje
Dubrovačko-neretvanske županije
Ravnateljica: mr.sc. Marina Oreb, dipl.ing.arh.

Izrada Smjernica za integralnu zaštitu ruralnih krajolika i održivi razvoj turizma delte rijeke Neretve na projektu CO-EVOLVE financirana je u okviru projekta CO-EVOLVE - Promoting the co-evolution of human activities and natural systems for the development of sustainable coastal and maritime tourism (Promicanje ko-evolucije ljudskih aktivnosti i prirodnih sustava za razvoj održivog obalnog i pomorskog turizma). Projekt je financiran iz INTERREG programa Mediteran 2014-2020 i trajao je od 2016. do 2019. godine.

Project co-financed by the European
Regional Development Fund

